

1.01

UDK: 329.15(450):329.15(497.1)"1947/1955"

Patrick Karlsen*

Zadnja bitka v Stalinovem imenu. »Komunizem na obalah Jadranskega morja« in boj informbiroja proti Titu (1947–1955)

IZVLEČEK

Cilj članka je analiza politike »komunizma na obalah Jadranskega morja« v času od konca druge svetovne vojne do razkola med Stalinom in Titom v letu 1948, katerega posledica je bil prelom odnosov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo ter izgon Jugoslavije iz socialističnega tabora. V ospredje je postavljen lik Vittoria Vidali, Italijana, rojenega v Miljah pri Trstu, komunističnega voditelja in poklicnega revolucionarja, ki je dolga leta zelo aktivno deloval v sovjetskih tajnih službah, in to na različnih evropskih in ameriških prizoriščih.

Avtor se je osrednjo pozornost odločil nameniti osebnosti Vittoria Vidalia, ker je ta odigral odločilno vlogo v »komunizmu na Jadranu« v obdobju takoj po razkolu med Titom in Stalinom leta 1948 in nato v naslednjih letih, ko je informbiro organiziral boj proti jugoslovanski komunistični partiji in jugoslovanskemu režimu.

Ključne besede: komunizem, hladna vojna, Italija, Jugoslavija, Trst, Vittorio Vidali

ABSTRACT

THE FINAL BATTLE IN THE NAME OF STALIN.

»COMMUNISM ON THE SHORES OF THE ADRIATIC SEA« AND THE FIGHT OF THE COMINFORM AGAINST TITO (1947–1955)

The essay aims to analyse the "Adriatic communism" policy implemented in the period from World War II to the eve of the schism between Stalin and Tito in 1948, with the subsequent rift in relations between Yugoslavia and the Soviet Union and the expulsion of Belgrade from the socialist camp. The essay focuses on the figure of Vittorio Vidali, an Italian communist leader (born in Muggia, near Trieste) with a long and prominent militant role in the Soviet intelligence services as evidenced by his involvement in various events both in Europe and the United States.

The choice to focus the analysis on Vittorio Vidali is based on the decisive role he played in the »Adriatic communism« in the stages immediately preceding the Tito–Stalin split and then

* dr. zgodovine, znanstveni vodja Deželnega inštituta za zgodovino narodnoosvobodilnega gibanja Furlanije - Julijske krajine (Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nazionale), Salita di Greta 38, IT – 34136 Trieste/Trst, Italija, patrick.karlsen@gmail.com

during the years of the Cominform's opposition against the Party and the Yugoslav regime after 1948.

Keywords: Communism, Cold War, Italy, Yugoslavia, Trieste, Vittorio Vidali

Namesto uvoda

Vittorio Vidali (27. september 1900 – 9. november 1983) je bil eden od vodij mednarodnega komunističnega gibanja in »poklicni revolucionar«, ki je deloval v različnih kontekstih in v nekaterih ključnih trenutkih zgodovine dvajsetega stoletja, in to tudi s pomembnimi nalogami znotraj obveščevalnih služb nekdanje Sovjetske zveze. Začetek njegovega aktivnega političnega delovanja sega v zaključno obdobje prve svetovne vojne, ko se je vključil v Socialistično stranko in priključil tržaškemu »Rdečim arditom«, paravojaški organizaciji, ki se je spopadala s fašističnimi skvadrami. Postal je njihov vodja. Kmalu se je moral umakniti v emigracijo. V začetku dvajsetih let je bil v ZDA, kjer je postal sekretar italijanske sekcije Delavske stranke (Workers' Party) in aktivno sodeloval pri vseh velikih socialnih akcijah tistega ob-

*Vittorio Vidali, fotografiran v prostorih Komunistične partije
Svobodnega tržaškega ozemlja*

*Vir: V.U.J.A. 45-47 @ freeterritorytrieste.com,
pridobljeno 27. 10. 2016, <http://freeterritorytrieste.com/TRSTYU/vidali.jpg>*

dobja, vse od tiste za osvoboditev Sacca in Vanzettija¹ naprej. Dvakrat v dvajsetih in tridesetih letih in nato v začetku štiridesetih let je bil v Mehiki z nalogami, ki so bile usmerjene v poenotenje lokalne komunistične partije na uradnih stalinističnih položajih in proti trockistični opoziciji. Med špansko državljansko vojno je kot ustanovitelj Petega regimenta in izvrševalec pomembnih nalog v imenu stalinistične politične policije postal znan v mednarodnem komunističnem gibanju. Po drugi svetovni vojni je dobil nalogo vodenja informbirojevske partije na tako občutljivem območju, kot je bilo območje ob meji med Italijo in Jugoslavijo, ki je bilo od leta 1948 tudi meja med komunisti, ki so bili zvesti Sovjetski zvezi, in »deviacionisti«, ki so ostali zvesti Titovi Jugoslaviji.

Iz Mehike čez Murmansk v Trst

V začetku štiridesetih let preteklega stoletja so se začele priprave na vrnitev Vittoria Vidalija v Italijo. Po vrsti nepojasnjenih mračnih dogodkov, pri katerih naj bi bil udeležen, je namreč njegovo nadaljnje bivanje v Mehiki postalo dejansko nemogoče.

Leta 1941 je bil v okviru skupne operacije FBI in lokalnih mehiških oblasti v Ciudadu de México aretiran z obtožbo, da je sodelavec nemških tajnih služb; v nečloveških pogojih je bil mesec dni zaprt v vojašnici konjeniške žandarmerije, zloglasni *el Pocito*.² To ga je fizično in psihično izčrpavalo, hkrati pa je škodilo njegovemu položaju v komunistični partiji in obveščevalni mreži sovjetskega veleposlaništva, znotraj katere je dotlej igral pomembno vlogo.³ Ko mu je januarja 1942 za posledicami srčnega infarkta umrla žena, znana fotografinja Tina Modotti, so ga desničarji in trockisti zapletli v še en škandal. Eni iz oportunitizma, drugi pa so bili dejansko prepričani, da gre v resnici za umor, ki naj bi ga izvršil prav Vidali.⁴ V sumljivo dogajanje je bil vpleten tudi leta 1943. V New Yorku je bil umorjen (zelo verjetno

¹ Nicola Sacco in Bartolomeo Vanzetti sta bila italijanska, v ZDA rojena radikalna anarhista, ki sta bila obtožena za umor dveh oseb med oboroženim ropom v tovarni čevljev v mestu South Braintree, ki se je zgodil leta 1920. Njunjo sojenje in večletni pritožbeni postopek, med katerim so trdili, da sta nedolžni žrtvi političnega preganjanja, sta v ameriški in mednarodni javnosti postala *cause celebre* in eden najbolj kontroverznih kriminalističnih primerov v zgodovini ZDA. Leta 1927 sta bila usmrčena in po smrti v očeh svetovne levice postala mučenika. Primer še danes ni razjasnjen.

² Dirk W. Raat, »U. S. Intelligence Operations and Covert Action in Mexico, 1900–1947,« *Journal of Contemporary History*, št. 22 (1987): 615–38. Med drugo svetovno vojno in v letih pred njo je vpliv FBI, ki ga je vodil Edgar Hoover, segel precej čez mejo na Río Grande: Sebastian Faber, »Lesilio degli intellettuali spagnoli e tedeschi in Messico: due esperienze a confronto,« *Memoria e Ricerca*, št. 31 (2009): 63–80.

³ NARA, RAS, Intelligence and Investigative Dossiers, Personal Files, Vittorio Vidali File, AC857304. TLWLA, Carlo Tresca: Dorothy Gallagher Research Files, šk. 02, 52, United States Naval Intelligence Department Files, 1941. To je bil čas sporazuma Molotov-Ribbentrop, ko je Vidali po podatkih ameriških obveščevalnih služb in mehiške policije imel nalogo, da vojaško izuri nemške agente, ki so v srednji Ameriki delovali proti ZDA. Izpustili so ga na osnovi posredovanja slikarja in komunista Davida Alfara Siqueirosa, zanj pa se je zavzel tudi predsednik mehiške republike Manuela Avile Camacha.

⁴ Christiane Barckhausen, *Tina Modotti. Verità e leggenda* (Milano: Giunti, 2003), 213 isl.

ga je umorila mafija) vodja anarhistov Carlo Tresca, ki je le nekaj mesecev pred tem zapisal: »He [Vidali] is here, and I smell the stink of death in the air.« (On [Vidali] je tu in v zraku je čutiti vonj po smrti.)⁵ Vsemu temu so se pridružile še neljube posledice uboja Leva Trockega, za katerega so osumili prav Vidalija. Vse to brezno sovraštva ga je na koncu požrlo.⁶ Leta 1944 je bil odpuščen iz Komunistične partije Mehike (KPM). Formalno sicer ni bil njen član in tako ne moremo govoriti o izključitvi; ni pa nobenega dvoma, da je bil maneuver, ki ga je z vso odločnostjo pripravljala »nemška skupina« v vodstvu partije, usmerjen v to, da bi osamili »propadli osebek«, ga uvrstili na seznam provokatorskih agentov in proglasili za gestapovskega vohuna ter zarotnika. Za izgovor so uporabili to, da je Vidali odklonil sodelovanje pri »socialdemokratskem« prevratu, torej usmeritvi partije v socialdemokratsko politiko, ki ga je v okviru novega zavezništva med ZDA in ZSSR promoviral sekretar Komunistične partije ZDA Earl Browder.⁷

Vidali se tega dogajanja spominja takole: »To skupno politično in policijsko preganjanje je bilo morda najhujša izkušnja mojega življenja, tako boleča, da sem včasih imel celo občutek, da izgubljam svojo sposobnost odpora.«⁸ Skratka, padel je v nemilost, in to ne le v vse bolj politično medlih mehiških krogih, ampak tudi pri sovjetskih partijskih voditeljih.⁹

Na njegovo srečo so mu možnost za beg iz Mehike omogočili načrti Zavezništva Garibaldi (Alleanza Garibaldi), združenja italijanskih emigrantov v Latinski Ameriki, ki je bilo pod nadzorom komunistov in je od leta 1944 podpiralo vrnitev svojih voditeljev v domovino (Italijo, op. pr.), da bi bili tam na razpolago Komunistični partiji Italije (KPI).¹⁰ Vidaliju je tako uspelo pravočasno vzpostaviti zvezo s tisto partijo, ki jo je leta 1921 pomagal ustanoviti in v kateri ni deloval že več kot dvajset let: njegova vrnitev je bila dogovorjena, preden je kriza v KPM pripeljala do njenega preloma.¹¹

⁵ Nunzio Pernicone, *Carlo Tresca. Portrait of a Rebel* (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 276 isl. Stefano Di Berardo, *La poesia dell'azione. Vita e morte di Carlo Tresca* (Milano: Angeli, 2012), 328–35.

⁶ Barry Carr, »La crisis del Partido comunista mexicano y el caso Trotsky 1939–1940,« v: *El comunismo. Otras miradas desde America latina*, ur. Elvira Concheiro, Massimo Modonesi in Horacio Crespo (Mexico D. F.: Universidad Nacional Autónoma de México, Centro de Investigaciones Interdisciplinarias en Ciencias y Humanidades, 2007), 605–14. Valentin Campa, *Mi testimonio. Experiencias de un comunista mexicano* (Mexico D. F.: Ediciones de cultura popular, 1978), 157–65.

⁷ USDJ, FBI, FOIA, Vittorio Vidali's File, dok. 27937. James G. Ryan, *Earl Browder. The Failure of American Communism* (Tuscaloosa in London: The University of Alabama Press, 1997), 230–45. Friedrich E. Schuler, *Mexico between Hitler and Roosevelt. Mexican foreign relations in the age of Lázaro Cárdenas, 1934–1940* (Albuquerque: University of New Mexico Press, 1998).

⁸ Vittorio Vidali, *Dal Messico a Murmansk* (Milano: Vangelista, 1975), 14.

⁹ Podatek, ki je naveden v njegovih spominih, sem primerjal z dokumenti iz arhivov nekdanje Jugoslavije. Enrique Lister ga je obvestil o preiskavi, ki je med vojno v Moskvi potekala proti njemu: Vittorio Vidali, *Comandante Carlos* (Roma: Editori Riuniti, 1984), 114. SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve, Vidalijev obaveštajni centar (1948–1958).

¹⁰ John P. Diggins, »The Italo-American Anti-Fascist Opposition,« v: *The Journal of American History*, št. 3, zv. 54 (december 1967): 579–98. Franco Savarino, »Bajo el signo del Littorio. La comunidad italiana en México y el fascismo,« *Revista Mexicana de Sociología*, št. 2, zv. 64 (april–junij 2002): 113–39.

¹¹ FIG, APCI, Verbali della Segreteria, šk. 436, mf. 269, priloge, 5. 6. 1947. RGASPI, f. 495, op.

Tajne službe ZDA so v odgovor na te načrte povečale nadzor nad mejo z Mehiko in imena bodočih potnikov vnesle na sezname tistih, ki so jim odklonile vizo za tranzit čez ZDA.¹² Razumljivo je, da so bili še posebej sovražni, če je bila določena oseba v državi že desetletja nezaželena. »Ni se težko vrniti: a za to se moraš prodati; podpišeš menico, s katero prodaš svoje življenje in moralo; dajo ti izdaten kupček denarja, da bi služil ne Italiji, ampak ... Intelligence Serviceu. To sta naredila Tarchiani in Cianca pa tudi mnogi drugi.«¹³ V teh zadnjih dneh, ki jih je preživel v Mehiki, so strani njegovega dnevnika polne grenkobe in morda zavidanja do tistih, ki so doživeli boljše usodo.

Konec druge svetovne vojne za Vidalija ni hkrati pomenil tudi izhoda iz slepe ulice, v kateri se je znašel. Če se je njegov prijatelj in kolega iz Zavezništva Garibaldi Mario Montagnana¹⁴ lahko vrnil v Italijo že leta 1945, da bi potem kot kandidat KPI nastopil na volitvah v ustavodajno skupščino, pritisk FBI na Vidalija ni popustil.¹⁵ Njihovo ravnanje se ni spremenilo niti po posredovanju sindikalnega voditelja Giuseppa Di Vittoria,¹⁶ ki je želel, da bi mu Vidali pomagal obnoviti sindikalno gibanje.¹⁷ Vidalijeve prošnje niso hoteli upoštevati niti v Moskvi, v oddelku za mednarodno politiko sovjetske partije, na katerega se je obrnil, da bi posredoval pri razreševanju njegovega položaja.¹⁸ Njegov ugled je bil tudi tam zelo okrnjen.

Vse to je vplivalo na Vidalijevo odločitev, za katero bi bilo verjetno pretirano reči, da je bila sprejeta v obupu, bila pa je zagotovo sklenjena iz oportunitizma. Obrnil se je namreč na jugoslovanski konzulat v Ciudadu de México.¹⁹ Ta Vidalijev korak lahko ocenimo kot takega, če upoštevamo njegova stališča glede tržaškega vprašanja, ki jih je zastopal vse od konca vojne. Tudi iz dnevnških zapisov je mogoče razbrati, da je bil naklonjen avtonomiji Trsta, saj je zapisal: »Ni dvoma, da mora Trst postati svo-

221, dok. 3776, 5. 8. 1951. To je rekonstrukcija dogajanja, kot sta jo podala generalni sekretar KPI Palmiro Togliatti junija 1947 in nato sovjetski veleposlanik v Italiji Mikhail Kostilev leta 1951.

¹² USDJ, FBI, FOIA, Vidali's File, dok. 28020.

¹³ AILS, fond Ernesto in Laura Weiss, f. 45: Vittorio Vidali. Spisi 1930–1985, *Diario México*, dok. 1064, 30. 8. 1943 (original je v španščini). Alberto Tarchiani, italijanski novinar, politik in diplomat, eden od vodij organizacije Giustizia e Libertà (Pravica in svoboda), član Mazzini Society (italijansko-ameriškega protifašističnega združenja demokratsko-republikanske usmeritve), italijanski veleposlanik v ZDA med letoma 1945 in 1955; Alberto Cianca, italijanski novinar in politik, ki je bil tako kot Tarchiani eden od vodij Stranke akcije in član Mazzini Society.

¹⁴ Član centralnega komiteja KPI od leta 1931. Po letu 1933 je bil v SZ kot italijanski predstavnik v Kominterni, nato v Parizu in Španiji. Po 1939 je bil v francoskih taboriščih in od leta 1941 v Mehiki. Januarja 1946 se je vrnil v Italijo. Bil je izvoljen za poslanca in senatorja, član CK KPI in urednik časnika *Unità*.

¹⁵ USDJ, FBI, FOIA, Vidali's File, dok. 27934. In view of the subject's importance in Communist and Soviet activities.

¹⁶ Znan tudi pod psevdonimom *Nicoletti*, italijanski sindikalni vodja, komunistični politik in eden od najvplivnejših voditeljev delavskega gibanja po prvi svetovni vojni.

¹⁷ AILS, *Diario México*, 8. 10. 1945.

¹⁸ Ena njegovih prošenj je bila zavrnjena pomladi 1945. Jože Pirjevec, »Vittorio Vidali and the Cominform, 1947–1953,« v: *The Soviet Union and Europe in the Cold War, 1943–1953*, ur. Francesca Gori in Silvio Pons (London: Fondazione Giangiacomo Feltrinelli in MacMillan Press LTD, 1996), 264–71.

¹⁹ Ibid. SI AS 1931, Vidalijev obaveštajni centar.

bodno mesto. Tako bo prenehal biti jabolko razdora.«²⁰ Vse bolj odkrito je obsojal politiko vodstva slovenske komunistične partije, ki je od jeseni 1944 v svojih rokah trdno držalo nadzor nad komunističnimi organizacijami v Julijski krajini. Slovenski centralni komite je začrtal strategijo, v kateri so se na potencialno rušilni način mešali nacionalni in socialni motivi: poraz fašizma naj bi izkoristili za vzpostavitev komunističnega režima in izgon Italije z območja, ki ga je ta priključila z rapalsko pogodbo leta 1920.²¹

Razvoju Vidalijevega nasprotovanja slovenski politiki lahko sledimo na osnovi ohranjenega gradiva, zlasti korespondence med njim in nekaterimi tovariši iz prijateljskih partij: z že omenjenima Di Vittorinom in Montagnano ter Ivanom Regentom.²² Poleg tega so ohranjeni dokumenti FBI, ki je vse od aretacije leta 1941 naprej pregledoval njegova pisma. V njih med drugim zasledimo naslednjo oceno: »[Vidali] is an outspoken defender of Trieste for the Italians and is strongly opposed to Tito.« [Vidali] je odkrit branilec tega, da Trst ostane Italijanom, in močno nasprotuje Titu).²³ Da so ocene FBI točne, nam potrjujejo tudi Vidalijeve besede, ki jih je v začetku leta 1946 napisal Montagnani: »Verjamem, da je Komunistična partija Julijske krajine s tem, da se je izrekla za priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji, naredila veliko napako.«²⁴ Iz dolgega in argumentiranega pisma bratu Umberto, ki ga je napisal tik pred odhodom iz Mehike, lahko razberemo močno italijansko čustvovanje, in to v »garibaldinskem« smislu te besede.²⁵ V dopisovanju s Slovincem Ivanom Regentom pa so bila njegova stališča bolj nejasna. Toda njuno prijateljstvo, ki se je rodilo na barikadah boja proti tržaškemu skvadrizmu takoj po koncu prve svetovne vojne, je bilo trdno, saj je prav Regent v Moskvi in Ljubljani vneto zagovarjal Vidalijevo vrnitev iz Mehike v Trst.²⁶ Če je slovensko vodstvo hotelo obrzdati nasprotovanje usmeritvi za priključitev k Jugoslaviji, ki je dobivalo podpornike v partiji in izven nje,

²⁰ AILS, *Diario México*, 7. 3. 1944 (original je v španščini). V tem dokumentu Vidali komentira teze ameriško-slovenskega pisatelja Louisa Adamiča.

²¹ Nevenka Troha, *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama* (Ljubljana: Modrijan, 1999). Patrick Karlsen, *Frontiera rossa. Il Pci, il confine orientale e il contesto internazionale 1941–1955* (Gorizia: Leg, 2010), 2. poglavje.

²² Tržaški Slovenec, eden od vidnih članov KPI, vodilna politična osebnost delavskega gibanja v Trstu in hkrati ugleden slovenski kulturni delavec. Leta 1927 je emigriral v Jugoslavijo, od koder so ga oktobra 1929 izgnali. V Moskvi je med letoma 1932 in 1941 v Zavodu za prevajanje marksistične literature vodil jugoslovansko sekcijo, bil pa je tudi urednik prevodov v slovenščino. Po letu 1941 je bil urednik slovenske oddaje na Radiu Moskva. Takoj po vojni se je vrnil v domovino in opravljal vrsto najvišjih političnih funkcij.

²³ USDJ, FBI, FOIA, Vidali's File, dokumenti 27937–27940.

²⁴ FIG, AVV, serija (s.) Osebné mape, f. Mario Montagnana. Pismo Mariu Montagnani, 20. 1. 1946: »Če v Julijski krajini Krščanska demokracija, ki prevladuje v Narodnoosvobodilnem odboru, vodi proitalijansko gibanje, smo tega krivi mi sami, ker, kot trdi Regent, 'mi nismo njegov del'.« Ta Vidalijeva trditev se nanaša na odločitev tržaških italijanskih komunistov, sprejeto septembra 1944, da izstopijo iz Narodnoosvobodilnega odbora Julijske krajine.

²⁵ FIG, AVV, ser. Mehika, f. Pisma iz Mehike, št. 47.

²⁶ Gre za pisma med Ivanom Regentom in Vittorijem Vidalijem v štiridesetih letih prejšnjega stoletja, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije: SI AS 1748, Ivan Regent, šk. 3, 4, 5.

je bilo treba pritegniti ugledno in karizmatično osebnost: Regent, ki je temu vodstvu pripadal, je ocenil, da to lahko naredi samo »Toio«. ²⁷

Z malo ironije: v nekem smislu enaka, po vsebini pa ravno nasprotna predvidevanja glede Vidalijevega ravnanja (da bo torej podprl zahtevo, da Julijska krajina ostane v Italiji, op. pr.) so imele tudi vlade narodne enotnosti, ki so si po osvoboditvi Italije sledile na oblasti. Diplomatska bitka za to, da bi rešili, kar bi se dalo rešiti od vzhodne italijanske meje, je bila ena od najtežjih in mučnih preizkušenj, pred katerimi se je takoj po vojni znašel nov italijanski vodilni politični razred. ²⁸ Ponovna vzpostavitev italijanskega vpliva na politiko v Julijski krajini, ki je bil pred koncem vojnih spopadov popolnoma izničen, bi bila bistveno lažja, če bi pri njej sodeloval vodja, ki bi bil sposoben ublažiti delitve v komunističnih vrstah. Te že dolgo časa niso bile enotne: zaradi nepopustljivosti, s katero je jugoslovansko politično vodstvo zasledovalo cilj priključitve, je bilo tveganje razkola na narodnostnih osnovah veliko. ²⁹

Poleg tega je od sredine leta 1946 Sovjetska zveza glede vprašanja Trsta zagovarjala sklenitev kompromisa z zahodnimi silami in ni več podpirala maksimalistične jugoslovanske zahteve. ³⁰ Na mirovnih pogajanjih se je tako uveljavila rešitev, da se ustanovi Svobodno tržaško ozemlje (STO), po imenu sicer neodvisna država, dejansko pa mrtva že pred rojstvom. Ameriški in britanski politiki so namreč v času vse bolj rastočega konflikta med vzhodom in zahodom ocenili, da je ohranitev njihove zasedbe edina garancija za Trst, ki naj bi bil v stalni nevarnosti, da ga bo Jugoslavija »požrla«. ³¹ Po drugi strani pa je bila za Sovjetsko zvezo ustanovitev STO »velik diplomatski uspeh«. ³² Njegove zahodne meje so bile skoraj identične z mejno črto med Italijo in Jugoslavijo, ki so jo na mirovnih pogajanjih predlagali sovjetski predstavniki, poleg tega je bilo sovjetsko vodstvo vse od konca vojne naklonjeno internacionalizaciji Trsta. ³³ To je dejansko njihov politični uspeh, ki pa ga zgodovinarji po navadi prezrejo. STO je s tem, da je nad njim imel nadzor Varnostni svet OZN in da so mednarodni organi upravljali s tržaško prosto luko, Sovjetski zvezi omogočal nadzor nad centrom v Sredozemlju, katerega strateško vrednost so takrat precenjevale vse velike sile. Njihove vlade so gojile iluzijo, da bodo na evropski celini lahko obnovili politične in gospodarske razmere, ki so Trst v *včerašnjem svetu*, ko je bil pristanišče

²⁷ Vidali se je v pismih Ivanu Regentu podpisoval s to pomanjševalnico svojega imena Vittorio. – Ibid. Gl. tudi Pirjevec, »Vittorio Vidali and the Cominform«.

²⁸ Marina Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale* (Bologna: Il Mulino, 2006), 8. poglavje.

²⁹ FIG, APCI, fond Mosca [Moskva, M], serija Jugoslavija in Julijska krajina, f. Poročila Giacomina Pellegrinija po 25. aprilu 1945, mf. 93; f. Dokumenti o Komunistični partiji Francije, 21. 4. 1946, mf. 217. Tako je dogajanje opisoval predstavnik KPI v Trstu Giacomo Pellegrini. Togliatti je njegove ocene sprejel kot verodostojne in jih ponovil aprila 1946 v pismu sekretarju KPF Mauriceu Thorezu.

³⁰ »Soviet and Yugoslav Records of the Tito-Stalin Conversation of 27–28th May 1946,« *Cold War International History Project Bulletin*, št. 10 (1998).

³¹ Massimo de Leonardis, »La questione di Trieste,« v: *L'Italia del dopoguerra. Il trattato di pace con l'Italia*, ur. Romain H. Rainero in Giuliano Manzari (Gaeta: Stabilimento grafico militare, 1998).

³² Strinjam se z mnenjem Marine Cattaruzza, navedenem v knjigi *L'Italia e il confine orientale*, 302.

³³ Leonid Gibiansky, »L'Unione Sovietica, la Jugoslavia e Trieste,« v: *La crisi di Trieste – maggio-giugno 1945. Una revisione storiografica*, ur. Giampaolo Valdevit (Trieste: Irsml-Fvg, 1995), 52, 53.

za habsburški imperij in izhod na morje za centralno Evropo, naredile velik. Če bi bil Trst priključen k Jugoslaviji, Sovjetska zveza tako velikega vpliva ne bi mogla imeti. Poleg tega je dinamičnost jugoslovanske zunanje politike Stalina vznemirjala že pred koncem vojne: ozemelske zahteve, ki jih je do sosednjih držav gojil Tito, so se mu zdele pretirane in prenevarne.³⁴ V Trstu Sovjetska zveza tudi ni nameravala dovoliti nadaljnjih zaostritev, kakršna je bila tista v maju in juniju 1945, ko je skoraj prišlo do oboroženega spopada med Jugoslavijo in zahodnimi zavezniki.³⁵ Zaradi vsega tega so morali Jugoslovani opustiti kakršnokoli ambicijo, da bi Trst priključili, in februarja 1947 sprejeti Mirovno pogodbo z Italijo.

Po podpisu mirovne pogodbe sta KPI in KPJ sprožili usklajeno akcijo, med katero je bilo sicer veliko nerazumevanja in nezaupanja, da bi tržaško komunistično gibanje prilagodili novi stvarnosti. Ohranjalo pa se je nasprotovanje med njimi in angloameriško Zavezniško vojaško upravo (ZVU) v coni A STO (v bistvu je ta obsegala le Trst in nekaj zaledja). Priključitev k Jugoslaviji je sicer ostajala končni cilj, ki pa se je odmaknil v nedoločno prihodnost. V sedanjosti pa je bilo treba prevladati nad liberalno-demokracičnim blokom, ki ga je ZVU postopoma obnovila in ščitila.³⁶ Stalni statut STO, ki naj bi bil kmalu uveljavljen, je predvideval delitev oblasti med guvernerjem, ki bi ga imenoval VS OZN, in voljeno skupščino. Komunistična stranka je zato morala radikalno spremeniti usmeritev. Spopad »razreda proti razredu«, ki je bil koristen vse do včeraj, da so se v pripravah na združitev z Jugoslavijo borili proti tržaški italijanski buržoaziji, je morala nadomestiti politika »ljudske fronte« z demokratičnimi strankami. To pa je bila bolj italijanska kot jugoslovanska politika.

Za generalnega sekretarja KPI Palmira Togliattija je bilo to tudi osebno zadoščanje, saj je to stališče zastopal vse od umika jugoslovanskih enot iz cone A Julijske krajine 12. junija 1945.³⁷ Zaradi tega so ga Jugoslovani grobo napadali in ga v Moskvi in pri drugih evropskih partijah ovadili, da izvaja politiko »narodne enotnosti«, torej politiko, ki jo je takrat v Italiji vodila KPI. Ožigosali so ga, da je »revizionist« in da podpira »parlamentarizem«. To so bile v tedanjem komunističnem slovarju zelo težke obtožbe. Hoteli so ga zadeti naravnost v njegovo v bistvu zmerno srce: bil je ravno pravi mož za Stalina, ki je po vojaškem premirju hotel konsolidirati rezultate zmage

³⁴ AVP RF, f. 06, op. 7, 53, d. 872, l. 8–28: Record of I. V. Stalin's Conversation with the Head of the Delegation of the National Liberation Committee of Yugoslavia, A. Hebrang, 9 January 1945, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/118440>.

³⁵ Raoul Pupo, *Trieste '45* (Roma in Bari: Laterza, 2011). Leonid Gibianskii, »Tretskii vopros v kontse vtoroi mirovoi voiny (1944–1945)«, *Slavyanovedenie* (Moscow), št. 3 (2001): 3–26. Leonid Gibianskii, »Tretskii vopros v kontse vtoroi mirovoi voiny (1944–1945)«, *Slavyanovedenie* (Moscow), št. 4 (2001), 3–30. Gl. tudi: Kaeten Mistry, *The United States, Italy and the Origins of Cold War. Waging Political Warfare, 1945–1950* (Cambridge UK: Cambridge University Press, 2014), 38, 39.

³⁶ Z neposrednim vladanjem (*direct rule*), kakršno je bilo uvedeno v Nemčiji in na Japonskem. Tudi na tem območju so zavezniki iz različnih razlogov sodili, da je treba demokracijo ponovno zgraditi z ničte točke. – Giampaolo Valdevit, *La questione di Trieste 1941–1954. Politica internazionale e contesto locale* (Milano: Angeli, 1986), 112–16. Roberto G. Rabel, *Between East and West. Trieste, the United States and the Cold War, 1941–1954* (Durham N. C.: Duke University Press, 1988).

³⁷ FIG, APCI, fond M, s. Jugoslavija in Julijska krajina, šk. 174, mf. 093. Pismo Palmira Togliattija Giacomu Pellegriniju, 11. 7. 1945.

v Evropi, in po drugi strani nezdržljiv z nestrpnostjo Tita in njegovih tovarišev, ki so pravkar zmagali v vojni in bili željni novih osvajanj.³⁸

Da bi preprečil razkol v tržaški partiji, ker se je bal njegovih posledic v italijanski notranji politiki, je Togliatti sredi leta 1946 v Trstu odprl Informacijski urad KPI. Ta je deloval kot oporna točka in ventil za nekatere italijanske komunistične aktiviste, ki so vse bolj nasprotovali jugoslovanski (slovenski) politiki. Ustanovitev je naletela na ostro nasprotovanje slovenskih voditeljev. Kot je priznal vodja urada Giordano Pratolongo,³⁹ med drugim tudi ni bila zadostna.⁴⁰ Edini izhod je nato vodstvo KPI videlo v tem, da v Trst pošlje energičnega voditelja, ki bi mu bila zaupana naloga, da od znotraj obnovi partijo. Tudi Togliatti je ocenil, da je Vidali pravi človek za to. Bil je spoštovan v krogih Kominterne in v sovjetskem aparatu ter navajen na »čiščenje«. Obkrožala ga je tudi legendarna avra *komandanta Carlosa*. In bil je Tržačan.

Z drugimi besedami, zato da bi se po štiriindvajsetih letih romanja po svetu Vidali končno lahko vrnil v kraje, kjer se je rodil in zrasel, je moralo priti do heterogenega zблиžanja interesov. V tem obdobju so bili italijanski komunisti in socialisti še vedno v vladi narodne enotnosti. Ko so jeseni 1946 končno pospešili postopke za njegov odhod, je bil italijanski zunanji minister vodja socialistov Pietro Nenni. Dokument, ki ga je potreboval za potovanje – veljavni potni list Republike Italije, ki se je glasil na njegovo ime – mu je izročilo italijansko veleposlaništvo v Mehiki.⁴¹ Denar za potovanje, 490 ameriških dolarjev, pa mu je izročil italijanski veleposlanik v ZDA Alberto Tarchiani.⁴² Z lahkoto je prišel tudi do akreditivov dopisnika iz Evrope za časopis Generalne konfederacije mehiških delavcev *El Popular*. Predsednik konfederacije je bil namreč Vicente Lombardo Toledano, velik Vidalijev prijatelj in stalinist. Vse naj bi bilo pripravljeno za odhod.⁴³ Vidali naj bi odpotoval 23. januarja 1947. Potoval naj bi deloma z letalom, deloma z ladjo, glavne postaje na poti pa so bile Havana in Camagüey (Kuba), La Guaira (Venezuela), Puerto España (Trinidad in Tobago), Rio de Janeiro (Brazilija), Alžir. Potovanje naj bi zaključil v Neaplju. Bratu Umberto je pisal, naj mu preskrbi *Amg Movement of Civilians Permit* – dovoljenje ZVU za pre-

³⁸ O sovjetskih načrtih v povojnem času gl. Vladislav M. Zubok in Konstantin Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1996). Craig R. Nation, *Black Earth, Red Star. A History of Soviet Security Policy, 1917–1991* (Ithaca: Cornell University Press, 1992). O usmeritvah jugoslovanske politike gl. John R. Lampe, *Yugoslavia as History. Twice There Was a Country* (Cambridge MA: Cambridge University Press, 2006), 225–28. Jože Pirjevec, *Tito in tovariši* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011).

³⁹ Član KPI od njene ustanovitve leta 1921. Leta 1926 je bil zaprt z obtožbo antifašističnega delovanja. Po izpustitvi je emigriral, a se leta 1931 vrnil v Italijo, kjer je bil takoj aretiran, mučen in obsojen na dvanajst let zopora. V Trst se je vrnil po kapitulaciji Italije in bil organizator prvih garibaldinskih brigad na tem območju. KPI ga je imenovala za člana italijanske ustavodajne skupščine. Umrli je leta 1953 za posledicami napada skupine neofašistov, ki so ga nanj izvedli v Tržiču (Monfalcone).

⁴⁰ FIG, APCI, s. Jugoslavija in Julijska krajina, f. Informacijski urad KPI v Trstu 1946–1947, mf. 96. Zabeležke o položaju v Trstu, 21. 11. 1946.

⁴¹ NARA, RAS, Vittorio Vidali File, Counter Intelligence Corps, 12. 12. 1947. Veleposlanik je bil Luigi Petrucci.

⁴² Ibid.

⁴³ USDJ, FBI, FOIA, Vidali's File, dok. 27313.

hod –, da bi lahko prišel v Tržič (Monfalcone), kjer je Umberto tedaj stanoval in ki je bil takrat še pod angloameriško vojaško upravo. ZVU je dokument izdala 4. marca 1947.⁴⁴ Medtem je krog stalinistov *radical-chic* iz Ciudad de México *Carlosu* priredil znamenito poslovilno zabavo. Na njej so bili tudi Toledano, pesnik Pablo Neruda, dizajner Albe Steiner, arhitekt Hannes Meyer.⁴⁵ Slednji je za to priložnost veliko dvorano preuredil v obliki premca, na katerem so stotine povabljenih nazdravljale Vidalijevi vrnitvi v domovino.⁴⁶

A prišlo je do nepričakovane spremembe programa. V kasnejših spominih Vidali piše o zaupni informaciji, ki jo je dobil od sovjetskega veleposlaništva, da je na predvideni poti nastavljena »past«. Prisilili naj bi ga, da se izkrca v eni od držav na poti in potem ... *quien sabe?*⁴⁷ Dovolj je razlogov, da njegovim trditvam verjamemo. V dokumentih najdemo podatke o številnih umorih, ki jih je FBI izvršil konec leta 1946 in v začetku naslednjega. Potovanje so hoteli izkoristiti za to, da ga aretirajo: priložnost, da enkrat za vselej ujamejo eno od »velikih rib« med sovjetskimi vohuni v Latinski Ameriki, je bila le preveč vabljiva. FBI je bil v podrobnostih seznanjen s smerjo njegovega potovanja in je pritiskal na oblasti v Riu de Janeiru, naj mu v zadnjem trenutku odklonijo vizo za vstop v Brazilijo.⁴⁸ Od sovjetskega veleposlaništva v Mehiki je torej dobil navodilo, naj se inkognito odpravi v Puerto Mexico, ki je v mehiški državi Veracruz; tam naj bi se vkrcal na sovjetsko motorno ladjo *Marshal Govorov*, ki je bila namenjena v Leningrad (Peterburg).⁴⁹ Na osnovi podatkov, s katerimi razpolagamo danes, ne gre izključiti, da je bil ta rezervni načrt pripravljen v dogovoru z jugoslovanskim konzulatom v Ciudadu de México. Prav tako je mogoče – pravzaprav zelo verjetno –, da je to bil dejansko *pravi* načrt, ki so ga pripravile sovjetske tajne službe, da bi z njim ameriške speljale na lažno sled.

Ko je z vlakom potoval v Veracruz, so mu v ušesih odzvanjale besede, ki jih je tik pred slovesom na postaji izrekel Albe Steiner:⁵⁰ »*Prudencia! Cuidate!*«⁵¹ Mehiko je za

⁴⁴ NARA, RAS, Vittorio Vidali File, Counter Intelligence Corps, 12. 12. 1947.

⁴⁵ Dominic Moran, *Pablo Neruda* (London: Reaktion Books, 2009), 89–90. Marzio Zanatoni, *Albe Steiner. Cambiare il libro per cambiare il mondo. Dalla Repubblica dell'Ossola alle edizioni Feltrinelli* (Milano: Unicopli, 2013). Andrea Maglio, *Hannes Mayer. Un razionalista in esilio. Architettura, urbanistica e politica 1930–1954* (Milano: Angeli, 2002).

⁴⁶ Vidali, *Dal Messico a Murmansk*, 15–16.

⁴⁷ To je verzija, ki jo je Vidali objavil v knjigi *Ritorno alla città senza pace. Il 1948 a Trieste*, ki je izšla leta 1982 (Milano: Vangelista), 7. V knjigi *Dal Messico a Murmansk*, ki je izšla sedem let prej, je prijateljica iz sovjetskega veleposlaništva, ki ga je obvestila o zaroti, namreč »dober tovariš«. To malo neskladje priča o verodostojnosti Vidalijevih spominov, ki jih je treba kritično preverjati in jih, ko je to mogoče, soočiti z drugimi viri.

⁴⁸ USDJ, FBI, FOIA, Vidali's File, dok. 27934 in 27319.

⁴⁹ To je bila tovarna ladja, narejena po naročilu finske mornarice leta 1938 v Göteborgu na Švedskem. Sovjetska mornarica jo je kot vojni plen zasegla leta 1946. Leonid A. Govorov (1897–1955), maršal Rdeče armade, je med nemškim obleganjem Leningrada (današnjega Peterburga) poveljeval sovjetskim enotam. Po vojni je bil poslanec v Vrhovnem sovjetu in namestnik obrambnega ministra.

⁵⁰ Italijanski dizajner. Med letoma 1946 in 1948 je živel v Mehiki. Zagovarjal je nujno povezavo med umetnostjo in političnim ter družbenim delovanjem. Bil je eden najvidnejših italijanskih grafikov petdesetih in šestdesetih let dvajsetega stoletja.

⁵¹ AILS, *Diario México*, 9. 2. 1947.

vedno zapustil 10. februarja 1947,⁵² prav na dan podpisa mirovne pogodbe med zavezniškimi in pridruženimi silami in Italijo, s katero je bilo med drugim ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje.

Potovanje čez Atlantik na ladji Maršal Govorov je trajalo več kot mesec dni. Sprva se je nameraval izkrcati v Rostocku, ki je bil takrat v delu Nemčije, ki ga je okupirala Rdeča armada, in nadaljevati pot proti Dunaju in Trstu. A kot pripoveduje sam, se je hitro prepričal, da je bolje najprej oditi v Moskvo in se tako »izogniti neprijetnim postankom v Nemčiji«,⁵³ torej neprijetnemu potovanju v conah, ki so jih zasedli Angloameričani. Pri odločitvi mu je pomagala tudi huda zima 1946–1947. Kielski kanal in velik del Baltskega morja sta poledenela, zato se je sovjetska ladja morala obrniti od Leningrada in pri tem narediti velik ovinek proti severu, še čez točko spoja med Norveško in Sovjetsko zvezo (Rusijo) v polarnem krogu: vse do Murmanska v Kolskem zalivu.

Monotono vsakdanost na krovu ladje so prekinjali viharji in nevihte, ki so kdaj pa kdaj divjali nad Atlantikom. Da bi se uprl morski boleznim, se je zapiral v svojo kajuto, kjer je ženi Isabel pisal dolga plehka pisma. Mehika je bila zanj že preteklost in Vidali ni bil človek, ki bi se oziral nazaj. Grabila ga je tesnoba pred novimi dolžnostmi, ki se mu jih ni uspelo otresti. Ob večerih, ko je bilo vreme lepo, je pisana družina potnikov na krovu Maršala Govorova – umetnikov, partijskih funkcionarjev, političnih izgnancev – veseljačila pozno v noč. O tem je z nekaj slabe vesti pisal Isabeli. Medtem ko je zdravil mačka, je z Bronom Freiem – avstrijskim politikom in novinarjem, sorodnikom Heinricha Heineja, emigrantom v Mehiki v letu 1941, ki se je takrat tudi vračal v domovino – načenjal stare razprave o odnosu med intelektualci in partijo, ki jih je pred tem tisočkrat imel s Pablom Nerudo in Davidom Alfaram Siqueirosom:⁵⁴ prav s tistimi, ki niso bili naklonjeni »nekritični, shematični in mehanični interpretaciji (partijske) discipline«. Nespremenljiv zaključek – partija je do njih kazala svoje »neumno in bedno omalovaževanje«.⁵⁵ Ob drugih priložnostih je s tovariši na potovanju razpravljal o zakulisju vzrokov, ki so pripeljali do tega, da je bil njegov odhod preložen. Nekega večera je mehiška prijateljica Ashia povedala zabavno anekdoto: »Veš, kaj je rekel nekdo iz ameriškega veleposlaništva našemu Umanskyju, ko ga je ta vprašal, zakaj ti ne pustijo oditi? /.../ Da v Italiji ne boš ustanovil novega Petega regimenta (Quinto Regimiento, op. pr.)«⁵⁶ Naš *Umansky* je bil Konstantin Aleksandrovič Umansky, sovjetski veleposlanik v Mehiki, ki je dve leti pred tem (25. januarja 1945) umrl v skrivnostni letalski nesreči.⁵⁷

⁵² USDJ, FBI, FOIA, Vidali's File, dok. 27917.

⁵³ Vittorio Vidali, *Giornale di bordo* (Milano: Vangelista, 1977) 111–13.

⁵⁴ Mehiški realistični slikar, znan po svojih stenskih freskah. Bil je član KPM in je maja 1940 sodeloval pri neuspešnem poskusu umora Leonida Trockega.

⁵⁵ Vidali, *Giornale di bordo*, 114–28.

⁵⁶ Ibid., 128. 5. Regimiento de Milicias Populares, navadno poimenovano Quinto Regimiento, je bila enota prostovoljcev, ki je na strani republikanskih sil delovala v prvih mesecih španske državljanske vojne. Vidali je bil eden njenih poveljnikov.

⁵⁷ William H. Richardson, *Mexico Through Russian Eyes, 1896–1940* (Pittsburgh Pa.: University of Pittsburgh Press, 1988), 209.

Vidali se je 2. marca 1947 izkrčal v Murmansk. Po petih dneh vožnje z vlakom in 2500 kilometrih je končno prišel v Moskvo. Občutki niso bili dobri: »Vrnitev v Sovjetsko zvezo po več kot dvanajstih letih, med katerimi sta Evropo zajeli dve strašni vojni (državljska vojna v Španiji in druga svetovna vojna, op. pr.) in je umrlo ogromno ljudi. Moj položaj člana partije ni bil zavidanja vreden: moral bom pojasniti, razložiti veliko zadev.«⁵⁸

Med zadevami, ki so terjale pojasnilo, naj na začetku omenimo aretacijo in izgon iz KP Mehike; in nato nepopustljivo nasprotovanje Browderjevi usmeritvi, prav takrat, ko je nekdanji sekretar ameriške komunistične partije od sovjetskega zunanjega ministra Molotova dobil milostno mini rehabilitacijo (in je začel svojo drugo donosno kariero obveščevalnega agenta sovjetskih obveščevalnih služb v ZDA).⁵⁹ Poleg tega so mnogi Vidalijevi prijatelji izginili v velikih Stalinovih čistkah, drugim se ni nikoli uspelo izvleči iz najhujših trenutkov krize. Helena Stasova, Leninova tajnica, ki je imela veliko vlogo na negotovih poteh njegovega aktivnega delovanja, je bila, čeprav stara in bolna, še vedno v preiskavi. Zahvaljujoč posredovanju dveh ruskih funkcionarjev Rdeče pomoči jo je šel obiskat in ob tej priložnosti poslušal zgodbe, ki so opisovale »grozljive in neverjetne dogodke in dejanja«.⁶⁰

Od sredine tridesetih let je bil tudi on tarča strupenih insinuuacij, ki jih tudi neporečno delovanje v Španiji ni razpršilo, pač pa so jih mehiške spletke ponovno z vso močjo postavile v ospredje. Kakorkoli paradoksalno zveni, lahko iz sovjetskih virov razberemo, da so celo Vidalija – komandanta Carlosa – sumili, da je trockist. O njegovem in Montagnanovem domnevnem zblizanju s še bolj domnevnimi trockističnimi krogi v Mehiki piše namestnik komisarja za zunanje zadeve sovjetske vlade Vladimir Georgievič Dekanozov v poročilu iz januarja 1947, ki ga je poslal takratnemu načelniku Zunanjega oddelka Centralnega komiteja KP SZ Michailu Suslovu.⁶¹ Naj ob tem spomnim, da je bil trockizem kategorija, ki so jo v času stalinističnega fanatizma z veliko diskrecijsko pravico uporabljali v nenehnem lovu na čarovnice. Tokrat je bilo kot trockizem označeno levičarsko nasprotovanje usmeritvi sekretarja KP ZDA Browderja. Poleg tega pa je bil Dekanozov, čigar pravi priimek je bil Dekanozishvili, hkrati visok vodja NKVD. To je bil še en dokaz več, kako spodkopan je bil Vidalijev ugled in kako potreben je bil rehabilitacije v zvezi z dogajanjem v Mehiki.

Kljub vsemu pa je bilo za Vidalija v tistem tednu dni, kolikor je trajalo njegovo bivanje v Moskvi, najpomembnejše srečanje z italijanskim veleposlanikom Manlijem Brosijem. Iz ameriških dokumentov razberemo, da sta razpravljala o podrobnostih

⁵⁸ AILS, *Diario México*, 12. 3. 1947. Vidali, *Giornale di bordo*, 134.

⁵⁹ Philip J. Jaffe, *The Rise and Fall of American Communism* (New York: Horizon Press, 1975), 140–42. Vidali naj bi bil zaradi tega ponovnega zblizanja »zbeگان«. – Vidali, *Giornale di bordo*, 137.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ RGASPI, f. 17, op. 128, d. 373. O tako imenovanih Vidalijevih »trockističnih napakah« piše tudi sovjetski veleposlanik Mihail Kostilev v poročilu iz leta 1951, ki je citirano v op. 11. Dekanozovo poročilo omenja Marco Clementi v *L'alleato Stalin. L'ombra sovietica sull'Italia di Togliatti e De Gasperi* (Milano: Rizzoli, 2011), 272.

njegove skorajšnje vrnitve v Trst.⁶² Dejstvo, da jugoslovanski voditelji o tem srečanju niso bili obveščeni in da so mu pogosto oponašali »tajnost« načina, s katerim so izvedli njegovo vrnitev v domovino, lahko kaže na to, kako je bila v dogajanje vpletena italijanska vlada.⁶³ Vidali je angloameriškim oblastem v Trstu kasneje sam priznal, da je potovanje v Ciudad de México, ker je imel status »begunca italijanskega zunanjega ministrstva pri veleposlaniku Luigiju Petrucciju, plačala italijanska vlada«, in v dokaz predložil tudi ustrezna potrdila.⁶⁴

V vsakem primeru je moral, kljub temu da je to bilo bolj »italijansko« kot »sovjetsko« potovanje, da bi iz Moskve prišel v Trst, potovati čez Jugoslavijo. Še toliko bolj, ker je bilo vodstvo komunističnega gibanja v coni A Julijske krajine še vedno trdno v slovenskih rokah. Po obisku pri jugoslovanskem veleposlaniku v Moskvi – ki mu je svetoval, naj vzame jugoslovanski potni list, saj bo Trst zagotovo priključen novi jugoslovanski socialistični republiki⁶⁵ – in po hitrem slovesu od Regentove hčerke (ta mu je izročila zbirko fotografij, ki jih je v Sovjetski zvezi pustila njegova umrla žena Tina) je 24. marca prispel v Beograd. Tam ga je sprejel vodja Kadrovskega oddelka KPJ Veljko Vlahović,⁶⁶ s katerim sta se poznala še iz časov španske državljanske vojne.

Ko se je počasi bližal rodnemu Trstu in novim nalogam, ki so se kazale na obzorju, je v njem raslo zavedanje, da stoji pred odločilnim preobratom: »Pripraviti se moram na to, da začnem novo življenje /.../ Konec je s položajem političnega emigranta, preganjanega begunca in včasih izobčenca, ilegalca.«⁶⁷ Začela se je namreč legalna in javna pot voditelja partije: nove Komunistične partije Svobodnega tržaškega ozemlja.

V Ljubljani, kamor je prispel naslednji dan, je lahko končno objel Ivana Regenta. Tovariša iz časov protifašističnih bojev v mladosti sta tovarilstvo utrdila v Moskvi v prvi polovici tridesetih let, ko je tam še živela utopična in liberalna vnema, ki jo je Stalinov teror kmalu zatem popolnoma zatrl.⁶⁸ Pisma, ki sta jih Vidali in žena Tina tik pred izbruhom državljanske vojne iz Španije pošiljala tovarišu »Matteu« in njegovi ženi Malki, so polne nostalgije po tistih značilnih nekonformističnih in uporniških

⁶² NARA, RAS, Vittorio Vidali File, Counter Intelligence Corps, 12. 12. 1947. V dnevnikih, ki jih hrani v Fondazione Luigi Einaudi v Torinu, Brosio tega srečanja ne omenja.

⁶³ AIRSML, oddelek Julijska krajina, fond Gasperini, dok. 3068.

⁶⁴ NARA, RAS, Vittorio Vidali File, Counter Intelligence Corps, 12. 12. 1947.

⁶⁵ Vidali, *Ritorno alla città senza pace*, 7.

⁶⁶ Črnogorski general in politik, od leta 1935 član KPJ, ki je deloval v jugoslovanskem in evropskem prostoru pri organizaciji mladinskih dogodkov. Bil je pripadnik mednarodnih brigad v španski državljanski vojni. Leta 1939 je odšel v Sovjetsko zvezo, kjer je postal jugoslovanski predstavnik v Komunistični mladinski internacionali; v tej vlogi je deloval vse do leta 1944, ko se je vrnil v Jugoslavijo. Po vojni je bil predsednik Sveta za zunanje zadeve, namestnik ministra za notranje zadeve, direktor časopisa *Borba*, zvezni poslanec.

⁶⁷ Navedba je povzeta iz dnevnika in je ponovno navedena v Vidalijevem *Giornale di bordo*, 138. Žal ne vemo, ali je v dnevniku dejansko tako zapisano ali pa jo je Vidali ponaredil.

⁶⁸ Katerina Clark, *Moscow, the Fourth Rome. Stalinism, Cosmopolitanism, and the Evolution of Soviet Culture, 1931–1941* (Cambridge Ma.: Harvard University Press, 2011). Karl Schlögel, *Moscow 1937* (Cambridge: Polity, 2012).

časih, ko je bila revolucija razumljena predvsem kot dejanje morale in etike.⁶⁹ Naj predstavim zelo intimen in pretresljiv dokument, poln velike človeške mehkoobe, ob katerem raziskovalec s tem, ko ga objavi, občuti, da ga je tudi oskrnil. Toda človek, ki je meglene jutra 25. marca 1947 na ljubljanski železniški postaji izstopil z vlaka, ni bil več eden glavnih sodelavcev posebnih služb, ki so delovale pod krinko Rdeče pomoči, in se je zavedal, da v Španiji igra igro svojega življenja. Bil je preživel, ki je na sebi in v sebi imel na desetine brazgotin. Ni pa preživela in se mogla srečati s prijatelji prelepa ženska, lačna odrešitve in zaljubljena v umetnost, ki mu je usodno sledila z ene naloge in z ene celine na drugo. Skratka, medtem so minila težka leta.

Malka in Ivan sta naredila vse, da bi bil »Toiev« postanek v Ljubljani prijeten, da bi se počutil »kot doma« in obkrožen z naklonjenostjo. A ni jima uspelo premagati otožnosti, ki se je polastila njegove duše. Nekega dne sta ga peljala v Koper, od koder je lahko občudoval svoje mesto na nasprotni obali zaliva: »Spoštovala sta mojo skoraj religiozno tišino, polno spominov, hrepenjenja in misli, ki so bile večkrat žalostne in grenke.«⁷⁰ Soočenje z mladostnimi spomini ga je potrla in nenehno jima je ponavljal, da se bliža konec.

Vidali ni dolgo čakal na to, da je lahko prešel mejo med Jugoslavijo in komaj ustanovljeno cono A STO. Nikakor ne tako, kot nam hoče prikazati v kasnejših spominih, ko je skušal retrodatirati spopade z jugoslovanskimi komunisti v luči njihovega razkola s Stalinom, do katerega je prišlo leto dni kasneje: zadnji mejnik svoje politične in bivanjske parabole.

V knjigah *Dal Messico a Murmanske (Iz Mehike v Murmanske)* in *Giornale di bordo (Ladijski dnevnik)*, še bolj pa v *Ritorno alla città senza pace (Vrnitev v mesto brez miru)*, skuša predstaviti, da je bil v Ljubljani neke vrste politični zapornik, ki so ga nedoumljivo sovražne oblasti nadzorovale in bile odločene, da mu preprečijo svoboden odhod, ne da bi mu jasno razložile, zakaj. Resnica pa je bila drugačna. Pisal sem o pomislekih, ki jih je imel Vidali (in ne samo on) glede jugoslovanskega ravnanja v tržaškem vprašanju; a njegov prihod je bil sklepni del poti, za katero sta se, resda s stisnjenimi zobmi, dogovorili KPI in KPJ. Ustanovitev nove partije v STO naj bi omogočila spremembo usmeritve tamkajšnjih komunistov. Vidali bi moral biti garancija za ta načrt, ki naj bi imel tudi Stalinov blagoslov.

Postanek v Sloveniji je bil tako bolj »tehničen« in naj bi obema partijama omogočil, da zaključita zadnje podrobnosti dogovora. Sam se je brez velikega govoričenja predstavil Izvršnemu komiteju Komunistične partije Julijske krajine. Ta je bila ustanovljena avgusta 1945 v skladu z navodili slovenskega oz. jugoslovanskega partijskega vodstva, da bi tako naredili prvi korak k upravni združitvi ozemlja, ki so ga zahtevali. Zdaj, po sklenitvi mirovne pogodbe z Italijo, pa naj bi na območju STO delovala samostojna KP STO.⁷¹ Srečanje je bilo 29. marca v coni B, ki je bila pod

⁶⁹ SI AS 1748, m. 2a.

⁷⁰ Vidali, *Ritorno alla città senza pace*, 12.

⁷¹ FIG, APCI, fond M, Zapisniki sekretariata, s. Jugoslavija in Julijska krajina, f. Poročila Giacomina Pellegrinija po 25. aprilu 1945, šk. 438, mf. 271, št. 108. Poročilo Pellegrinija, 28. 7. 1945; Pismo Pellegrinija Togliattiju, 30. 7. 1945.

jugoslovansko zasedbeno vojaško upravo, besede, ki jih je uporabil Vidali, pa nam bolj kot prepričevanje zvenijo ukazovalno: »Na to predkongresno razpravo se morate pripraviti z vero, morate jo razumeti v njenih usmeritvah, morate razumeti, da se je začela nova faza. Pretekla bo ostala v zgodovini.«⁷² Če prevedem: da bi lahko tekmovala in morda celo zmagala na volitvah, mora partija opustiti sektaštvo; iz avantgarde delavskega gibanja se mora odpreti do širših plasti srednjih slojev. V mestu, ki je narodnostno razdeljeno, kot je Trst, to ne pomeni drugega kot odpovedati se projugoslovanski (in protiitalijanski) politiki. Formalni sporazum med KPJ in KPI o ustanovitvi KP STO, podpisan 7. aprila 1947 v Beogradu, je poleg zamegljenih in zapletenih ideoloških formulacij povzel prav to in podčrtal potrebo za čimprejšnje sklicanje ustanovnega kongresa.⁷³ Centralni komite Komunistične partije Slovenije (KPS) je dal soglasje k Vidalijevemu odhodu v Trst in tri dni kasneje, 11. aprila, je bil v bratovi hiši.⁷⁴

Simbol nezadovoljstva

Ko sta se v majhni gostilni na Krasu srečala z bratom Umbertom, da bi mu ta izročil prepustnico, se je Vidaliju zdelo, da se brat v teh dvajsetih letih ni nič spremenil: še vedno je bil lep, visok in robusten moški z zamišljenimi temnimi očmi. A bil je čudno živčen, še bolj molčeč in plah, kot se ga je spominjal. Preveval ga je neki čuden nemir.⁷⁵

Vidali seveda ni mogel vedeti in vse kaže, da tega ni nikoli izvedel, da se je njegov »100% anti-Communist and 100% pro-Italians brother« že takrat odločil, da bo sodeloval z obveščevalnimi službami ZVU in jih obveščal o njegovem delovanju.⁷⁶ Tako na primer zahvaljujoč Umbertu – ki je »odpor do tega, da bi poročal v škodo svojega brata«, premagal zaradi višjih »domoljubnih čustev« – vemo, da so Anglo-američani izvedeli za nesporazume, ki so takoj po Vidalijevem prihodu izbruhnili med njim in slovenskim vodstvom KP JK. Izvedeli so, da je Vidali takoj na začetku odklonil mesto urednika časnika *Lavoratore*, partijskega glasila v italijanskem jeziku, zato da njegovega imena ne bi povezali s projugoslovansko politiko.⁷⁷ Seveda so ta podatek, ki je potrjeval že znana nasprotja, zabeležili z velikim zanimanjem.

Ta rana, ki se je odprla v mikrokozmosu njegovih osebnih naklonjenosti, je pomembna za zgodovinopisje, saj osvetljuje ruševine, bolj moralne kot materialne, ki jih je vojna zapustila v tamkajšnji družbi. Ni naključje, da so se zavezniški poveljniki

⁷² SI AS 1569, Centralni komite KP STO, a. e. 160.

⁷³ FIG, APCI, fond M, Zapisniki sekretariata, šk. 435, mf. 268, št. 41, 10. april 1947, priloge.

⁷⁴ SI AS 1931, Vidalijev obaveštajni Centar. NARA, RAS, Vittorio Vidali File, Counter Intelligence Corps, 12. 12. 1947.

⁷⁵ Vidali, *Ritorno alla città senza pace*, 15.

⁷⁶ NARA, RAS, Vittorio Vidali File, Counter Intelligence Corps, Summary of Information, 23. 6. 1947.

⁷⁷ NARA, RAS, Vittorio Vidali File, Counter Intelligence Corps, Summary of Information, 15. 5. 1947. Tu so navedeni tudi razlogi, ki so navedli Umberta na to, da je tajne službe obveščal o svojem bratu.

odločili, da v Julijski krajini uporabijo enak model neposredne uprave, kot so ga preizkusili v Nemčiji. Druga svetovna vojna je v *Adriatisches Küstenlandu*, Okupacijski coni Jadransko primorje, ki je bila vključena v nov Hitlerjev red, imela enak potek in vpliv kot v preostali srednjevzhodni Evropi.⁷⁸ Strukturno prekrivanje socialnih in nacionalnih spopadov, ki jih je še podžgala nacistična politika *divide et impera*, je v letu 1945 pripeljala do končnega obračuna: eden od stoletnih »problemov« evropskega vzhoda je prišel do točke, da bi bil »enkrat za vselej« razrešen.⁷⁹ Uničenje številčne in pomembne judovske skupnosti, propad starih in diskreditiranih oblastnih struktur, vse to je povzročilo potencialno revolucionaren politični in družbeni potres, zato je bil poseg z oblastnega vrha neizogiben.⁸⁰ V nasprotju s tem, kar se je zgodilo v Jugoslaviji in v tistem delu Evrope, kjer je potekala sovjetizacija, je za cono A Julijske krajine ostajalo odprto vprašanje, na čigavi strani bo in s kakšnimi cilji. Ali se bo tam vzpostavil komunizem ali demokracija?

Vojna je pustila neljube posledice sovraštva in nasilja, ki sta postala vsakdanja dejavnika takratnega časa. Obe strani – proitalijanska in projugoslovanska – sta organizirali tudi paravojaške enote: neupogljiva kadrovska partija, v katero je bilo vključeno komunistično gibanje, je bila nujna za to plazečo se državljansko vojno.⁸¹ Na drugi strani je bila proitalijanska fronta obnovljena s pomočjo Urada za obmejne pokrajine italijanske vlade, ki se ni veliko oziral na to, kako bo to obnovo izvedel: ob demokratskih strankah so v imenu obrambe italijanstva v njej bili tudi plačani nekdanji fašisti in zločinci, ki so bili protagonisti nerazsodnih pogonov »slavo-komunistov«, preteпов in napadov na sedeže nasprotnih združenj.⁸²

Pomlad 1947 se je močno vtisnila v Vidalijev spomin: »Fašisti so se reorganizirali v skvadrstične skupine, ki so napadale sedeže političnih in sindikalnih organizacij, ovirale manifestacije, streljale in metale bombe, in vse to pod naklonjenimi pogledi zavezniških zasedbenih oblasti in s finančno podporo vojaškega in policijskega aparata italijanske države. /.../ Nekega večera mi je brat ob vrnitvi domov povedal, da

⁷⁸ Giampaolo Valdevit, *Trieste. Storia di una periferia insicura* (Milano: Bruno Mondadori, 2004), 42. Galliano Fogar, *Sotto l'occupazione nazista nelle province orientali* (Udine: Del Bianco, 1968). Karl Stuhlpfarrer, *Le zone di operazione Prealpi e Litorale adriatico, 1943–1945* (Gorizia: Edizioni Libreria Adamo, 1968).

⁷⁹ Andrea Graziosi, *Guerra e rivoluzione in Europa 1905–1956* (Bologna: Il Mulino, 2001), 261–65. Timoty Snyder, »'To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All'. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947,« *Journal of Cold War Studies*, št. 2 (1999): 86–120.

⁸⁰ Ian T. Gross, »War as Revolution,« v: *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944–1949*, ur. Norman M. Naimark in Leonid Gibianskii (Boulder: Westview Press, 1997). Tony Judt, *Dopoguerra. Come è cambiata l'Europa dal 1945 a oggi* (2005) (Milano: Mondadori, 2007), 50–53.

⁸¹ Giampaolo Valdevit, »Dalla crisi del dopoguerra alla stabilizzazione politica e istituzionale, 1945–1965,« v: *Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità ad oggi. Il Friuli Venezia Giulia*, ur. Roberto Finzi, Claudio Magris in Gianni Miccoli (Torino: Einaudi, 2002), 615.

⁸² AGPCM, UZC, sekcija 2, šk. 33, knj. 1, ff. Circolo Cavana e Consulta d'intesa dei circoli italiani. Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale*, 298, 299. Anna Millo, *La difficile intesa. Roma e Trieste nella questione giuliana, 1945–1954* (Trieste: Italo Svevo, 2011). Diego D'Amelio, Andrea Di Michele in Gianni Mezzalana, ur., *La difesa dell'italianità. L'Ufficio zone di confine a Bolzano, Trento e Trieste (1945–1954)* (Bologna: Il Mulino, 2015).

je bil uro pred tem, medtem ko se je s kolesom vračal domov, ubit vodja fašistov v ladjedelnici: streljali so nanj in nato izginili. Ta večer smo slišali številne eksplozije. Na mestnih zidovih so bili napisi, kot so ti: ‚Italija je enako lakota, beda, fašizem. Živela socialistična Jugoslavija‘, ali pa ‚Hočemo Italijo! Dol z infojbatorji! Smrt komunizmu!‘ Sem nista prišla ne demokracija, ne mir /.../ Tako na eni kot na drugi strani so izgubili razum. /.../ Na komunistični strani so stalno pozivali na sovrašтво proti tistim, ki se niso strinjali s priključitvijo k Jugoslaviji.«⁸³

Ne preseneča torej, da je njegovo delovanje – kot vodje Izvršnega komiteja KP JK, ki je bil zadolžen za delo v množičnih organizacijah – v glavnem ciljalo na dvoje: na »pomiritev (pacifikacijo)« območja in na »normalizacijo« partije.⁸⁴ Vredno se je ustaviti na konkretnem pomenu, ki naj bi ga ta dva koncepta dosegla v Vidalijevem političnem delovanju. Ne samo zato, ker sta bila vzrok in jedro krize, ki je poleti 1947 izbruhnila med njim in slovenskim vodstvom KP JK, ampak zlasti zato, ker lahko s tem v podrobnosti razberemo nasprotja, ki so potihoma razdelila komunistično občestvo s konca vojne.⁸⁵ Prav ta so kmalu vzplamtela na ustanovnem zasedanju informbiroja in so nato v manj kot letu dni privedla do senzacionalne in nepričakovane rešitve – Stalinovega izobčenja Tita.

»Pomiriti« STO je za Vidalija torej pomenilo opustiti politiko, ki jo je Togliatti poimenoval »nacionalni nihilizem« do Italijanov.⁸⁶ Pravilno upoštevati italijansko večino prebivalstva, jo uskladiti z njeno dejansko demografsko in gospodarsko težo, to je bil zanj prvi korak, ki ga je bilo treba narediti, da bi znižali vročino narodnostnega spopada. Treba se je bilo odreči priključitvi k Jugoslaviji, da bi tako lahko komunisti z demokratičnimi strankami ustanovili ljudsko fronto in skušali z njo zmagati na volitvah. Samo na ta način bi se Trst lahko rešil tega, da ne bi postal kolonialna baza angloameriškega imperializma. Vidali je menil, da bi moralo STO postati majhna država s svojo posebno »državno« potjo v socializem: ta je bila v temelju usmerjena, kot je bila tista, ki jo je Togliatti začrtal v Italiji, k temu, da se ohrani ravnotežje hegemonije velesil v Evropi.⁸⁷ Kot je izjavil, je bila zato naloga komunistov, da »delajo za to, da bo Svobodno ozemlje kraj miru, reda, dela, gospodarskega blagostanja«, ki bo koristilo »nujnemu sporazumu, iskrenemu in prisrčnemu, med dvema velikima sosednjima narodoma.«⁸⁸

Vidimo, da Vidalijeva naloga ni bila izvajanje komunistične revolucije ali podpora tej, ampak je bila v skladu z usmeritvijo in je temeljila na strateških opcijah, za katere se je glede ravnanja evropskih komunističnih partij v letih 1943 in 1944

⁸³ Vidali, *Ritorno alla città senza pace*, 18, 19.

⁸⁴ FIG, APCI, sekcija Jugoslavija in Julijska krajina, f. Informacijski urad KPI v Trstu 1946–1947, mf. 96. Vidalijevo pismo v imenu KPI za KPJ, april 1947.

⁸⁵ Silvio Pons, *La rivoluzione globale. Storia del comunismo internazionale, 1917–1991* (Torino: Einaudi, 2011), 160–77.

⁸⁶ FIG, APCI, f. Dokumenti o KP Francije, mf. 217, 21. 4. 1946.

⁸⁷ Silvio Pons, *L'impossibile egemonia. L'Urss, il Pci e le origini della guerra fredda (1943–1948)* (Roma: Carocci, 1999), 166–70.

⁸⁸ SI AS 1589, CK ZKS, a. e. 302. Pozdravno pismo Izvršnemu komiteju KP Julijske krajine, 12. 6. 1947.

odločil Stalin. Te pa so bile stabilizacija, in ne poslabšanje mednarodnih odnosov, razpustitev Kominterne, odklanjanje državljanske vojne in sodelovanje v koalicijskih vladah.⁸⁹ Stalin je načrtoval, da bi se po zmagi v drugi svetovni vojni komunizem širil izključno po treh poteh, z napredovanjem Rdeče armade, zavarovanjem novih imperialnih osvojitvev v srednji in vzhodni Evropi ter vzponom Sovjetske zveze na lestvici svetovne moči, ne pa z vstajo (uporom); torej po poti, ki je bila polna tveganj in je bila poražena že v obdobju po prvi svetovni vojni.⁹⁰ Da bi torej omejila revolucionarne načrte upornikov v okupirani Evropi, je Moskva komunističnim partijam ukazala, naj se vrnejo k politiki ljudskih front, torej tisti, ki so jo iz istih vzrokov uporabili deset let prej v Španiji.⁹¹ Ta v pričakovanju končne vzpostavitve socialistične družbe sicer nejasna in začasna pot naj bi bila ustanovitev režimov, ki bi bili nekje med liberalnim parlamentarizmom in sovjetskim modelom. V skladu s temi navodili so v delu Evrope, ki jo je zasedla Rdeča armada, vzpostavljali ljudske demokracije. V Italiji, ki je bila del angloameriške vplivne sfere, pa je generalni sekretar KPI Palmiro Togliatti pridigal o koristih napredne demokracije. Enak recept naj bi v praksi uporabil Vidali v STO.

Če upoštevamo te okoliščine, razumemo, kaj je za Vidalija pomenila »normalizacija« partije. Tudi delovanje KP STO je moralo biti usklajeno z uradno politiko komunističnega gibanja, ta pa je bila izdelana v skladu s prednostnimi zahtevami Sovjetske zveze.

Vendar je bilo to težko, če že ne nemogoče izvesti. Jugoslovanski komunisti so se kot edini v Evropi osvobodili Stalinovega diktata, saj so črpali moč iz uspehov svojega osvobodilnega gibanja. Revolucija je bila v Jugoslaviji na vseh ravneh družbe in vsaj v državi dejansko že izvedena in KPJ je Sovjete obvestila, da se ne namerava ustaviti »na polovici poti«.⁹² Poleg tega se je po ukinitvi Kominterne zmanjšala koordinacija med komunističnimi partijami in omogočila združevanje transnacionalnega pola okrog jugoslovanske partije. Odmev boja Titovih partizanov proti nacifašizmu je segel čez jugoslovanske meje in je mnogim komunistom pomenil odraz zaupanja in klic, ki se mu po porazih, preganjanjih in predvojnem terorju niso mogli upreti. Osvobodilna gibanja v Albaniji, Grčiji, Bolgariji in severni Italiji, v katerih je prevladovala komunistična komponenta, so na jugoslovansko izkušnjo gledala kot na politični

⁸⁹ Eduard Mark, *Revolution by Degrees. Stalin's National-Front Strategy for Europe, 1941–1947*. Cold War International History Project, Washington (D. C.), Working Paper, št. 31, 2001.

⁹⁰ Sovjetsko vodstvo je na prvo mesto postavilo interese svoje države, kar je skupaj z njeno identifikacijo z vse bolj uveljavljajočim se socialističnim sistemom zadržalo vsako željo po nenadzorovanem širjenju revolucije. Izgnili naj bi se vsaki težko obvladljivi krizi ali jo v težjih primerih vsaj omejili. To se je zgodilo konec leta 1944 v Grčiji, saj je bila okrepitev moči grške leve v nasprotju s sovjetskimi interesi. Gl. Peter J. Stavrakis, *Moscow and Greek Communism, 1944–1949* (Ithaca: Cornell University Press, 1989), 35–42. John O. Iatrides, »Revolution or Self-Defense? Communist Goals, Strategy, and Tactics in the Greek Civil War,« *Journal of Cold War Studies* VII, št. 3 (2005), 15–18.

⁹¹ Silvio Pons, »Stalin and the European Communists after World War Two (1943–1948),« v: *Post-War Reconstruction in Europe. International Perspectives, 1945–1949. Past & Present*, ur. Mark Mazower, Jessica Reinisch in David Feldman, št. 6 (2011).

⁹² *Sovetskij faktor v Vostočnoj Evropi 1944–1953. Dokumenty, 2 voll.* (Moskva: Rosspen, 1999–2002), I, dok. 35, 136, cit. v Pons, *La rivoluzione globale*, 174.

in organizacijski primer, ki ga je vredno posnemati.⁹³ In Jugoslovani sami so se radi predstavljali kot avantgarda revolucije in ekspanzije, zato so rade volje prevzeli vlogo voditelja nezadovoljnih in nepotrpežljivih: torej radikalnih smeri, ki so delovale v vseh evropskih komunističnih partijah, razočaranih nad zmernostjo uradne linije in prepričanih, da je vojna samo začetek splošnega prevrata.

Šlo je za obširen in razvejan vpliv, ki je oživiljal ekspanzionistične načrte jugoslovanskega vodstva. Ti so bili v skladu s katastrofičnimi pogledi na odnose s kapitalističnimi državami (značilnimi za Leninove čase), po njih pa se na dolgi rok ni bilo mogoče izogniti odločilni vojni med kapitalizmom in komunizmom. Ciljali so na razširitev državljanske vojne v Grčiji in Italiji pa tudi lastne hegemonije v okviru bodoče konfederacije balkanskih držav.⁹⁴ V okviru te strategije je bila Komunistična partija Julijske krajine v očeh svojih voditeljev dejansko oborožena sila, ki je delovala za priključitev Trsta k Jugoslaviji. Ta priključitev naj bi bila odločilna za to, da bi se ohranile sanje o vstaji v severni Italiji: »Še nikjer na svetu (govor sekretarja KP JK Borisa Kraigherja, op. a.) se ni revolucija izvajala brez orožja in danes ima orožje večjo vrednost kot kdajkoli prej. Angleži in Amerikanci vodijo danes svet samo z orožjem. Mi smo danes priča oboroženega intervencionizma na vsem svetu (Indokina, Kitajska in tudi Italija). Združitev Trsta z Jugoslavijo pomeni nuditi progresivnim silam v Italiji oboroženo pomoč /.../ Ako bi se tu ustanovila avtonomna država, ki bi bila pod njihovo oboroženo kontrolo (ZDA in VB, op. a.), preprečuje zmago demokratičnih sil v Italiji, ker preprečuje pomoč Italiji res demokratičnih sil z vzhoda. /.../ To poudarjam, ker naša linija ni v nasprotju z linijo v Italiji, naša linija je v veliko pomoč italijanskim demokratičnim silam in moremo reči začasno, da se tu odloča usoda Italije.«⁹⁵

A to ni bil politični program, pač pa vizija socialne in hkrati narodne odrešitve, s katero bi osvobodili – dejansko sprevrnili – starodavne in zakoreninjene položaje podrejenosti. Za istrske Hrvate in primorske Slovence je bilo, kot da bi se zgodovina šele začela:⁹⁶ leto 1945 je odprlo vrata v pravo vstajenje, v popolno spreobrnitev vrednot in hierarhij, ki je imela regenerativen značaj, torej parareligioznega, in je posledično zahtevala zvestobo in zaupanje. Zato je bil vsakdo, ki je znotraj partije ali iz ideoloških ali proitalijanskih čustev nasprotoval tej viziji, obravnavan kot »nezvest« in izobčen ali izključen.⁹⁷

⁹³ Jugoslovanska koncepcija ljudske fronte »od spodaj« (primarno vlogo imajo množične organizacije, ki jih nadzira komunistična partija) je močno vplivala na ustroj Narodnoosvobodilnega odbora za severno Italijo (Comitato di liberazione nazionale Alta Italia, CLN AI) in Togliatti se je moral vse od marca 1944 močno potruditi, da je te »sektaske« težnje zaježil. Gl. Geoffrey Swain, »The Comintern and Southern Europe, 1938–1943,« v: *Resistance and Revolution in Mediterranean Europe 1939–1948*, ur. Tony Judt (London in New York: Routledge, 1989). Geoffrey Swain, »Tito and the Twilight of the Comintern,« v: *International Communism and the Communist International, 1919–1943*, ur. Tim Rees in Andrew Thorpe (Manchester: Manchester University Press, 1999).

⁹⁴ Anatolij S. Anikeev, *Kak Tito ot Stalina ušel. Jugoslavija, SSSR i SŠA v načalnjy period »cholidnoj vojny« (1945–1957)* (Moskva: Isiran, 2002), 86 isl. Pons, *La rivoluzione globale*, 172–77.

⁹⁵ SI AS 1569, a. e. 144.

⁹⁶ Pupo, *Trieste '45*, 61, 262. Valdevit, *Trieste. Storia di una periferia insicura*, 56.

⁹⁷ FIG, APCI, s. Jugoslavija in Julijska krajina, f. Informacijski urad KPI v Trstu 1946–1947, mf.

Iz istega razloga je bil zanje nesprejemljiv kakršenkoli sporazum med partijskima centralama v Rimu in Beogradu, ki bi ublažil nasprotja med usmeritvama. Tako so se novembra 1946 po srečanju med Titom in Togliattijem v Beogradu, na katerem sta se dogovorila, da mirovnim pogajalcem predlagata rešitev, naj Trst ostane v Italiji, Gorica pa pripade Jugoslaviji, medtem ko STO ne bi ustanovili, člani KP JK odzvali in histerično raztrgali Titove podobe, ki naj bi na oltar *realpolitike* položil Trst, utripajoče srce slovenskega nacionalizma.⁹⁸ In do tega naj bi prišlo tudi poleti 1947, potem ko so na srečanju med KPI in KPJ v Beogradu uradno potrdili obstoj STO in se je jugoslovanska stran tako začasno odpovedala njegovi priključitvi.

Ustanovitev nove KP STO je bila za Vidalija odlična priložnost, da je v njene vrste ponovno vključil »dragocene tovariše« – tako jih je z jasnim izzivalnim namenom opredelil –, ki so bili pred tem odstranjeni, ker so nasprotovali priključitvi Trsta k Jugoslaviji.⁹⁹ Menil je, da je bil v Trst poklican prav zato, da bi opravil še eno od usklajevalnih akcij, po kakršnih je postal znan v preteklosti. Američani so to dobro razumeli, ko so ostroumno zabeležili: »Zdi se, da je njegova glavna naloga lokalne komunistične celice očistiti nediscipliniranih elementov.«¹⁰⁰ Zaključiti bi moral »prenovo« tamkajšnjega komunističnega gibanja in pri tem doseči njegovo »dosledno svobodo delovanja in neodvisnost od Komunistične partije Jugoslavije«. ¹⁰¹ Ali v skladu s starim rekom geopolitike, sovražnik mojega sovražnika je moj prijatelj: v tem okviru lahko razumemo, zakaj je lahko neovirano prišel v cono A pod nadzorom Angloameričanov, saj so se ti v celoti zavedali, »da oblasti v Kremlju vsakič, ko potrebujejo človeka, ki je *pripravljen na vse*, pošljejo Vidalija«. ¹⁰² Po mnenju Diega De Castra,¹⁰³ ki je bil takrat politični svetovalec predstavništva Italije v Trstu, je bil takoj po Vidalijeve vrnitvi iz Mehike »nenapadalni pakt« med proitalijansko fronto in protipriključitvenim krilom lokalnega komunizma sklenjen tudi z blagoslovom angloameriških oblasti.¹⁰⁴

Pravi namen njegove misije je bil jasen tudi skoraj vsem v partiji, saj so se na hodnikih njenih uradov množili govorice in obrekovanja. Eni so bili začudeni nad tem, da je sploh še živ, drugi so mu očitali – povsem po krivici –, da je zaradi stra-

96. Poročilo Giordana Pratolonga, 10. 8. 1946. O položaju v Istri gl. Paolo Sema, *Siamo rimasti soli. I comunisti del Pci nell'Istria occidentale dal 1943 al 1946* (Gorizia: Leg, 2004).

98 FIG, APCI, s. Jugoslavija in Julijska krajina, f. Informacijski urad KPI v Trstu 1946–1947, mf. 96. Zapiski o položaju v Trstu, 21. 11. 1946 (besedilo Giordana Pratolonga).

99 FIG, APCI, s. Jugoslavija in Julijska krajina, f. Informacijski urad KPI v Trstu 1946–1947. Pismo Vittorija Vidalija v imenu KPI za KPJ.

100 NARA, RAS, Vittorio Vidali File, Counter Intelligence Corps, Summary of Information, 16. 4. 1947.

101 NARA, Central Intelligence Agency (CIA), CREST, Vittorio Vidali – Reorganization of the Giulien Communist Party, 6. 8. 1947.

102 NARA, RAS, Vittorio Vidali File, Counter Intelligence Corps, Summary of Information, 5. 12. 1947.

103 Pirančan, italijanski zgodovinar, pisatelj in statistik, avtor obsežnega dela *La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954* (Trieste: Edizioni Lint, 1981).

104 Izjava Diega de Castra, 10. 12. 1997, cit. v: Giacomo Pacini, *Le altre Gladio. La lotta segreta anticomunista in Italia. 1943–1991* (Torino: Einaudi, 2014), 102.

hopetnosti pobegnil iz Italije. Tretji so se spominjali, da so ga v mladosti izključili iz partije, ker so ga obtožili pretirane egocentričnosti in opozarjali: »Kamorkoli je odšel, od Trsta do obeh Amerik, v Španijo, je prinašal prepire v partiji in ostre boje med frakcijami.« Strašili so z njegovim »brutalnim« obnašanjem in s tem, da je povsod, kamor je prišel, vzpostavil »posebno mrežo tajnih informatorjev«. Večina je menila: »On ni politik, ampak komandant.«¹⁰⁵

Njegova karizma in ognjevit značaj sta bila za italijanske aktiviste referenčna točka, bil je vodja, ki so ga dotlej tako pogrešali. Tega se je zavedal tudi Regent. To je bil vidik, ki so ga posebne službe Zavezniške vojaške uprave (njihovi agenti so bili na vseh njegovih zborovanjih), vedno znova ponavljale: izjemen govornik, ki ima toliko privržencev kot nihče pred njim. Komunistično gibanje je resnično postalo bolj kakovostno in rojeval se je nov kult osebnosti. Množica je bila navdušena, ko je Vidali z govornice grmel, da fašizem ni mrtev in da mora biti čiščenje popolno, da sta ZDA in Velika Britanija psa čuvaja mednarodne reakcije ...¹⁰⁶ Razburljiva retorika, polna agresije. Fotografije iz tistega časa nam kažejo, da je na teh zborovanjih rad nosil suknjo iz črnega usnja, podobno tisti iz mitičnih časov vojne v Španiji. Obveščevalci ZVU so opazili tudi grozečo navzočnost številnih osebnih stražarjev: enot, sestavljenih iz najbolj fanatičnih in nasilnih pripadnikov sindikatov in množičnih organizacij. Praviloma so napadali nacionalistične provokatorje, ki so se infiltrirali med občinstvo.¹⁰⁷ In le nekaj mesecev kasneje se bodo zagnali v Titove pristaše.

Ni bil uglajen sogovornik. Le nekaj več kot mesec dni po njegovi vrnitvi je vodstvo KP JK strnilo vrste in nastopilo proti njemu. Zdelo se je, da je njegovo delo resno kompromitirano. »Na škodo vsega tega, zaradi česar smo predlagali njegovo vrnitev v Trst«, je z razočaranjem komentiral Giordano Pratolongo, nekdanji vodja Informacijskega urada KPI v Trstu in zdaj Vidalijeva desna roka.¹⁰⁸ Do srditih spopadov s slovenskimi voditelji je prišlo vsakič, ko so sprožili vprašanje vrnitve izključenih italijanskih delavcev in intelektualcev v partijo s ciljem, kot je poudarjal Vidali, »da bi se narodnostna sestava prebivalstva v STO-ju odražala tudi v partiji.«¹⁰⁹ Eno od zasedanj izvršilnega komiteja, ki je bilo maja 1947 v coni B, se je sprevrglo v prepir. Sredi razprave o prihodnjem statutu STO je Vidali vpil na svoje slovenske kolege, naj prenehajo z nacionalizmom, če nočejo končati tako, kot so ukrajinski komunisti. Branko Babič,¹¹⁰ od julija 1946 politični sekretar KP JK, mu je jezno odgovoril: »Zavedaj se, da bodo tržaško partijo še naprej vodili iz Ljubljane.« Vrnitev z avtom v

¹⁰⁵ Avtor izbora teh senzibilnih odzivov ob Vidalijevem prihodu je Leopoldo Gasperini, takrat eden od voditeljev KP JK. – AIRSML, sekcija Julijska krajina, fond Gasperini, dok. 3068.

¹⁰⁶ NARA, RAS, Vittorio Vidali File, Counter Intelligence Corps, Report, 25. 7. 1947.

¹⁰⁷ Ibid., Report, 13. 12. 1947.

¹⁰⁸ FIG, APCI, fond M, Zapisniki sekretariata, šk. 436, mf. 269. Poročilo Giordana Pratolonga, 27. 5. 1947, priloge.

¹⁰⁹ FIG, APCI, s. Jugoslavija in Julijska krajina, f. Informacijski urad KPI v Trstu 1946–1947. Pismo Vittorija Vidalija v imenu KPI za KPJ.

¹¹⁰ Slovenski politični delavec, partizan, pisatelj in novinar. Član KPJ od leta 1935. Deloval je na Hrvaškem, po vrnitvi v Slovenijo novembra 1942 med drugim namestnik političnega komisarja 9. korpusa. Od julija 1946 sekretar KP JK in nato do leta 1953 projugoslovanske KP STO.

Trst je potekala v popolni tišini, dokler ni eden od Vidalijevih sodelavcev zamrmral: »Razen tebe smo vsi strahopetci. Ne bi smeli molčati.«¹¹¹

S sklicem ustanovnega kongresa KP STO, do katerega naj bi v skladu z določili beograjskih sporazumov prišlo čim prej, je vodstvo KP JK še vedno odlašalo in vse je ostajalo tako, kot je bilo prej. Vidali je začel razmišljati, ali naj odstopi s funkcij, o katerih se je dogovoril s KPI, in se vrne v Mehiko. Odšel je v Rim, da bi se tam pogovoril s Togliattijem, ki mu je povsem odkrito in jasno predstavil nastali položaj: »Sprejeti, da še naprej delam v teh pogojih, bi pomenilo, da sem samo ‚slamnati mož‘ ali pa bom postal, ne da bi to hotel, prapor nezadovoljnežev oziroma, da se likvidiram. Nujno je prenehati z negotovostmi in uveljaviti pred kratkim sprejeto rešitev. Razumeti moramo, da naš glavni sovražnik ni Italija /.../ Nujno je enkrat za vselej prenehati z očitnim sovraštvom do KPI.«¹¹²

Zanimivo je primerjati Togliattijev odgovor, ki ga je dobil na tem srečanju junija 1947, s tistim, ki mu ga je dal nekaj mesecev kasneje, ko je prišlo do novega poslabšanja odnosov s Slovenci. Obakrat mu je svetoval, naj vztraja, in odkrito grajal njegovo namero, da bi pobegnil v Mehiko. A če je v prvem primeru v Togliattijevih besedah najti poskus samoobrambe, je v tistih septembra 1947 samokritika. Napadi KPJ na politiko »čakanja« in »malodušja« italijanskih komunistov so bili še vedno enaki; razlika je bila v tem, da so se v vmesnem času spremenili mednarodni odnosi. Če se sekretar KPI junija ni strinjal s polemičnimi sodbami jugoslovanskih voditeljev in je opominjal, da so bile številne ovire premagane samo z »dobro voljo«, je septembra napotek, naj Vidali ostane na svojem mestu, pospremil s priznanjem, da »imajo jugoslovanski tovariši prav, ko hočejo imeti takšno partijo, kakršno si želijo in ki je podobna neke vrste vojski«. In zaključil: »S takšno partijo so zmagali in zanje vojna še ni končana.«¹¹³

Med enim in drugim srečanjem so namreč Američani napovedali Marshallov načrt in začeli doktrino omejevanja. Hladna vojna je bila v polnem teku. Odgovor Sovjetske zveze na načrt ZDA o hegemoniji je bil usmerjen k utrditvi temeljnih stebrov njenega imperija.¹¹⁴ Na ljudske demokracije srednje in vzhodne Evrope je dokončno padel mračen policijski pokrov, Stalin pa je okreplil in poenotil svojo nadvlado nad komunističnimi partijami.

Septembra 1947 so bile evropske komunistične stranke tako poklicane na ustanovno zasedanje informbiroja, ki je bilo na Poljskem. Na njem so Sovjeti proglasili teorijo delitve sveta na dva bloka in Jugoslovanom dovolili, da so s hujskaškimi toni napadli legalistično usmeritev italijanske in francoske partije, ki sta bili tik pred tem vrženi iz vlad njunih držav.¹¹⁵ Tito je to spremembo usmeritve z zadovoljstvom spre-

¹¹¹ AIRSML, s. Julijska krajina, fond Gasperini, dok. 3068.

¹¹² FIG, APCI, fond M, Zapisniki sekretariata, šk. 436, mf. 269. 5. 6. 1947, priloge.

¹¹³ Vidali, *Ritorno alla città senza pace*, 25, 26 in 45, 46.

¹¹⁴ Mark Kramer, »Stalin, Soviet Policy, and the Consolidation of a Communist Bloc in Eastern Europe,« v: *Stalinism Revisited. The Establishment of Communist Regimes in East-Central Europe*, ur. Vladimir Tismaneanu (Budapest: Central European University Press, 2010).

¹¹⁵ Giacomo Proccacci et al., ur., *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947. 1948. 1949.* Fondazione Feltrinelli, Annali, XXX (1994) (Milano: Feltrinelli, 1994), 299–303.

jel, a je njen pomen napačno razglasil na senzacionalističen način. To je bila njegova napaka, za katero nekateri zgodovinarji menijo, da pomeni začetek preloma s Sovjetsko zvezo, do katerega je prišlo kmalu zatem. Verjetno je verjel, da je po preobratu v ameriški zunanji politiki mogoč prehod iz pozicijske v aktivno vojno.¹¹⁶ V resnici je bila vodilna vloga, ki so jo v informbiroju Sovjeti odobrili jugoslovanski partiji, lahko razumljena kot neke vrste investitura. Dejansko pa je bila njena veljava veliko bolj omejena, saj je bila samo instrument za napad na »nacionalne poti« socializma v obdobju, ko je potreba po nadzoru za Moskvo spet postala prva prioriteta.¹¹⁷

Vse do pomladi 1948 so Jugoslovani menili, da jim je dovoljena vsakršna igra. Bili so prepričani, da lahko s tihim mandatom Sovjetske zveze delujejo v izvidnici, in to prav takrat, ko je njihova drznost za Sovjete postajala vsak dan bolj neznosna, saj bi se lahko sprevrgla v odprt spopad z zahodnimi silami, hkrati pa bi jo lahko posnemale druge države sovjetskega bloka. Tito in njegovi možje so podžigali k eskalaciji spopadov v Grčiji, premestili svoje enote v Albanijo, nadaljevali načrt velike balkanske federacije. Pred bližajočimi se odločilnimi parlamentarnimi volitvami, ki so bile razpisane za april 1948, so znova podpihovali državljansko vojno v Italiji.¹¹⁸ Ustanovitev STO, ki bi stabilizirala položaj in za katero je Stalin s težavo že dobil soglasje, je bila ponovno potisnjena v kot in v ospredje so znova prišli konflikti. Z njo je na mestu stopicala tudi politika ljudskih front, glede katere so se za kratek čas strinjali s KPI (ki pa so jo lokalni kadri vedno odklanjali). Vidali je v pismu Togliattiju namigoval, da Babič »seje oportunistične iluzije o tem, da bi mi v STO, ki bi bilo pod zaščito Varnostnega sveta, lahko osvojili oblast.«¹¹⁹ Medtem so zavezniška diplomacija in obveščevalne službe pošiljali alarmantna znamenja, da lahko v trenutku vzpostavitve določil mirovne pogodbe, načrtovane za 15. september 1947, pride do jugoslovanskega napada na Trst.¹²⁰

Branko Babič je ocenil, da je prišel idealen čas za to, da končno skličejo prvi

¹¹⁶ Geoffrey Swain, »The Cominform: Tito's International?«, *The Historical Journal*, zv. 35, št. 3 (september 1992): 641–63. Dejansko so od poletja 1945, ko so ZDA uporabile atomsko bombo, pa vse do leta 1949 Sovjeti ocenjevali, da je mednarodno ravnovesje sil nagnjeno v njihovo škodo: Vladimir O. Pechatnov, »The Soviet Union and the World, 1944–1955,« v: *The Cambridge History of the Cold War*, knj. I, ur. Melvyn P. Leffer in Odd A. Westad (New York: Cambridge UP, 2010), 97, 98.

¹¹⁷ Previdnost, ki jo je malo pred tem pokazal Stalin glede grškega vprašanja, samovoljna menjava vlade, ki jo je vsilil Českoslovaški, in hkratna potrditev Togliattijevega vodstva v Italiji, vse to so ravnanja, ki kažejo na kontinuiteto imperativov sovjetske varnosti: obrambo posebnih imperialnih pravic in stalno zaviranje vstajniških pobud.

¹¹⁸ Leonid Gibiansky, »The Soviet Bloc and the Initial Stage of the Cold War. Archival Documents on Stalin's Meetings with Communist Leaders of Yugoslavia and Bulgaria, 1946–1948,« *Cold War International History Project Bulletin*, št. 10 (1998). Jeronim Perovic, »The Tito-Stalin Split. A Reassessment in Light of New Evidence,« *Journal of Cold War Studies* IX, št. 2. (2007). Milovan Đilas, *Se la memoria non m'inganna... Ricordi di un uomo scomodo (1943–1962)* (Bologna: Il Mulino, 1987), 154. Pons, *La rivoluzione globale*, 221.

¹¹⁹ FIG, APCI, fond M, s. Komunistične organizacije v Julijski krajini, šk. 85, mf. 196. Pismo Vittorija Vidalijskega, 10. 9. 1947,

¹²⁰ NARA, RAS, Vittorio Vidali's File, Counter Intelligence Corps, Summary of Information, 23. 6. 1947. Valdevit, »Dalla crisi del dopoguerra,« 608. Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale*, 308, 309.

kongres KP STO in sprožijo protiofenzivo proti Vidaliju. Njegovo imenovanje za političnega sekretarja nove partije naj bi bilo namreč dejanski cilj operacije, v okviru katere so načrtovali njegovo vrnitev v Trst. Toda na kongresu je bil Vidali v okviru manevra, s katerim jim je uspelo v celoti marginalizirati Togliattijevo krilo, proglašen za »sovražnika Tita in Jugoslavije« ter »italijanskega nacionalista«. ¹²¹ Odločitev za to, da je ostal član izvršilnega komiteja, je bila sprejeta le zaradi strahu pred posledicami, do katerih bi prišlo, če bi za to izvedela javnost. Oba s Togliattijem sta lahko le nemočno opazovala ponovno prevlado slovenske skupine v partiji in čakala na sodbo, ki jo bodo dale volitve v Italiji 18. aprila 1948, ki so bile neposredno povezane z razvojem njenega mednarodnega položaja. Nista vedela, da je Stalin že 27. marca Titu poslal pismo, v katerem ga je obtožil, da se je odmaknil od marksistične ideologije. Togliatti je vedel le to, da je Stalin tik pred volitvami v Italiji, da bi se izognil preventivnemu napadu sovražnika, še enkrat poudaril, da odklanja politiko odpora. ¹²²

Poraz leve in italijanskih volitev 18. aprila ¹²³ je potrdil neprepustnost zahodnega bloka in zaledenitev front hladne vojne. Sovjeti so se odločili, da se umaknejo v svoje vplivno območje. Napočil je trenutek, da se znebijo tistega, kar je vse od časov tržaške krize maja 1945 prinašalo tveganje: Tita, najbolj zvestega in hkrati najbolj nezanesljivega Stalinovega učenca.

Tito's executioner

Vidali je za novico o »izobčenju« izvedel v nedeljo, 27. junija, zjutraj, med govorom na množičnem zborovanju nekdanjih partizanov v delavski četrti Sv. Jakob v Trstu. Ves pretresen se mu je na govorniškem odru približal Pratolongo, ga prekinil in mu zašepetal na uho: »Nekaj zelo hudega se je zgodilo. Takoj moraš odpotovati v Rim.« Trst je zapustil z večernim direktnim vlakom. ¹²⁴

Sporočilo ga ni presenetilo. Tako kot drugi vodje evropskega komunizma je bil ob pravem času obveščen o dopisovanju med sovjetsko in jugoslovansko partijo, ki je potekalo na predvečer preloma. ¹²⁵ Zaradi tega je bil pripravljen na to, da ukrepa. Srečanje z voditelji KPI v Rimu je še najbolj služilo temu, da so objavili, kako bodo napadli Tita. Togliatti, ki je pred razpravo v sekretariatu Vidalija zasebno sprejel, je bil nenavadno prisrčen in ironičen, mogoče mu je bilo celo malce žal. Vidali je ugotovil: »Med drugim je bilo v njegovi navadi, da je v trenutkih največjega razburjenja poudarjal svojo mirnost. Vsekakor ni zmanjševal možnosti, da lahko pride do

¹²¹ FIG, APCI, fond M, s. Komunistične organizacije v Julijski krajini, šk. 85, mf. 196. Vidalijevo poročilo izvršnemu komiteju KP STO, september 1947.

¹²² Pons, *L'impossibile egemonia*, 222, 223.

¹²³ Aprila 1948 so bile v Italiji parlamentarne volitve, na katerih sta KPI in Socialistična stranka Italije nastopili na skupni listi Ljudske demokratične fronte in s 30 odstotki doživeli zgodovinski poraz. Relativna zmagovalka volitev je bila Krščanska demokracija, ki je ostala vodilna stranka in v koaliciji z različnimi strankami na oblasti vse do leta 1994.

¹²⁴ Vidali, *Ritorno alla città senza pace*, 53.

¹²⁵ SI AS 1931, Vidalijev obaveštajni centar. Pirjevec, »Vittorio Vidali and the Cominform,« 268.

preloma tudi znotraj italijanske partije, ki jo je močno privlačil mit o jugoslovanski izkušnji, niti tega, da bo dogodek diskreditiral podobo enotnosti celotnega komunističnega gibanja. Togliatti je komentiral, da bo razprava tekla tudi v naši partiji. Desnica in vsi naši nasprotniki se bodo s hudobnim veseljem vrgli na to resolucijo. /.../ Opozarjam te, da se pri vas v Trstu ne bo kmalu uredilo in tokrat boste vi tisti, ki boste za to najbolj plačali.«¹²⁶

S političnega vidika so bili ukrepi, ki naj bi jih na lokalni ravni izvedel Vidali, jasni: večina v izvršilnem komiteju se mora izreči za resolucijo in izolirati titoistično frakcijo. Toda odtrgati od jugoslovanske partije komponento, kot je bila tržaška, ki sta ji jugoslovansko, še bolj pa slovensko vodstvo vse od vojne naprej pripisovala ogromen strateški pomen, je bilo vse prej kot preprosto. Še toliko manj, ker se je pobuda morala vsaditi na telo jadranskega komunizma, ki so ga že leta trgali močne napetosti in notranji boji, ki so divjali pod na videz mirno površino. Vidali je seveda predvidel, da se bo oster boj kmalu sprevrgel v prelivanje krvi, in opozarjal, da so nekdanji tovariši »pripravljeni uporabiti katerokoli sredstvo prisile, tudi policijsko«.¹²⁷ V žargonu državljanske vojne dvajsetega stoletja je to pomenilo, da se na obzorju kažejo pretepi in mučenja. In ni trajalo dolgo, da se je njegova prerokba uresničila.

Med potjo nazaj v Trst je – kolikor je bilo mogoče – dodelal naloge, ki so mu bile naložene. Izvršni komite partije se je razklal na dvoje, a stran, ki je podprla resolucijo, je imela večino šestih glasov proti štirim.¹²⁸ Klic k zvestobi moskovski materi partiji je tržaško partijo privedel do tega, da se je po štirih letih izvila izpod jugoslovanskega vpliva in dokončno vrnila pod okrilje italijanske.¹²⁹ To ni bilo pomembno le za dinamiko lokalne politike, ampak je imelo pridih zgodovinskega razpotja. Vidalijeva partija je šla na pot nikoli zares iskrenega independentizma¹³⁰ *sui generis*; prednost protijugoslovanske usmeritve je skoraj zbrisala protiitalijansko konotacijo, ki je bila dotlej poglavitna in vseobsegajoča. A ne tudi tiste proti kapitalističnemu sistemu. Nadaljnje dogajanje je to pokazalo, in to v majhnih, a ne nepomembnih razlikah. Dovolj je, da rečemo, da je Vidali odtlej deloval bolj v korist interesov Sovjetske zveze kot Italije.

Razkol je bil nedvomno zmagoslavje na političnem, na srednji rok pa veliko manj na organizacijskem in finančnem področju. Oddaljitev od projugoslovanske skupine, ki je bila močno ukoreninjena med tamkajšnjimi Slovenci, je Vidalijevo KP STO pripeljal na rob bankrota. Najpomembnejša množična organizacija, Slovansko italijanska antifašistična unija, je ostala v Babičevih rokah. Prav tako glasilo SIAU v slovenščini *Primorski dnevnik*, s čimer je informbirojevska linija med slovenskimi aktivisti izgubila pomemben propagandni instrument. Ta praznina je bila samo deloma zapolnjena v januarju 1949, ko je začel izhajati časnik *Delo*. Iz jugoslovanskega

¹²⁶ Vidali, *Ritorno alla città senza pace*, 53–55.

¹²⁷ FIG, APCI, fond M, Zapisniki sekretariata, šk. 447, mf. 278, 7. 7. 1948.

¹²⁸ FIG, APCI, fond M, Zapisniki sekretariata, 7. 7. 1948. Vidalijevo poročilo, priloge.

¹²⁹ Karlsen, *Frontiera rossa*, 3. poglavje.

¹³⁰ To je zavzemanja za Trst (z večjo ali manjšo okolico) kot samostojno državo. Mirovna pogodba leta 1947 je takšno rešitev sicer sprejela, ni pa bila nikoli dejansko uresničena.

vpliva se niso izvile niti najpomembnejše produkcijske zadruga, ki so bile povezane z verigo trgovin na drobno in so bile del gibanja. Najbolj razdiralna posledica pa se je takoj po prelomu pokazala na finančnem področju, kjer so partijske finance utrpele pravi zlom. KP STO so jugoslovanske oblasti namenile reke denarja v višini 50 do 60 milijonov takratnih lir na mesec (to je približno milijon evrov).¹³¹ S tem denarjem so vzdrževali »vojsko«, kot je Togliatti imenoval jugoslovansko partijo v Trstu, mastodontski aparat, ki se je po prelomu leta 1948 moral drastično zmanjšati: v trenutku razkola je bilo na plačilni listi 260 funkcionarjev, po dveh letih le še 40. Ker je primanjkovalo sredstev, je bilo ogroženo tudi izhajanje dnevnika v italijanskem jeziku *Il Lavoratore*, ki je dve leti po resoluciji izhajal le še kot tednik. Vtis je, da je bila odcepitev Vidalija in njegovih privržencev iz izvršilnega komiteja dejanje političnega voluntarizma, ki je bilo v številčnih terminih zmagovalno, a so se s tem odrezali od vitalnih vozlišč partijskih organov. Če je proinformbirojevska frakcija na koncu prevladala, je to samo zaradi dejstva, da se je skoraj ves tržaški delavski razred, znotraj njega tudi Slovenci, odločil za Stalina, in ne Tita, ter tako Vidaliju omogočil, da je obdržal nadzor nad najpomembnejšimi industrijskimi naselbinami v regiji.¹³²

Pomembna je bila tudi finančna pomoč, ki so jo urgentno poslale bratske partije, združene v boju proti novemu sovražniku. Brez njih bi se Vidalijeva KP STO zrušila kot hiša iz kart. Med poletjem 1948 je Vidali, da bi zbral potrebna sredstva za preživetje svoje partije, obiskal glavne centre sovjetske Evrope – Prago, Budimpešto in Bukarešto. V romunskem glavnem mestu, ki je po izključitvi Beograda postalo sedež informbiroja, je spoznal Pavla Judina, vplivnega ideologa, ki je vodil koordinacijo informbirojevske propagande proti Titu. Kot se spominja Vidali, ga je Judin gostil v vili, ki so jo oblasti pred kratkim zasegle, z visokimi stropi in pohištvom, ki je bilo še vedno prekrito z belimi rjuhami. Dva policista sta noč in dan tihoma nadzorovala vhod vanjo. Posebna kuharica je bila zadolžena le za pripravo Vidalijeve hrane. Takšna pozornost ga ni prav nič veselila. Ogromna Judinova pisarna je bila skoraj prazna. Na steni je visel ogromen Stalinov portret. Ta Ždanov varovanec v času izгона Tita in bodoči veleposlanik ZSSR na Kitajskem je rad dolge ure razpravljajl o nejasnih vprašanjih marksistične teorije. V sovjetskem bloku je bil znan kot izvedenec v stalinistični pravovernosti in tudi vseh mogočih deviacijah od te pravovernosti. Majhne postave, z živahnimi modrimi očmi, ki so bile udrtne na debelušnem in krepkem obrazu, se je Vidaliju zdel kot miroljuben intelektualec; po navedbah enega od Titovih biografov je bil »najboljši profesor med pripadniki NKVD-ja in najboljši pripadnik NKVD-ja med profesorji«. Med pogovorom je pokazal na telefon na svoji masivni pisalni mizi in z zadovoljstvom pripomnil: »S tem sem neposredno povezan s tovarišem Stalinom.«¹³³

¹³¹ RGASPI, f. 575, op. 1, dok. 65, l. 1–2. Vidalijevo pismo iz Bukarešte, 16. 8. 1948. Konverzija lire v evro je narejena na osnovi koeficientov ISTAT (Istituto nazionale di statistica, Italijanski državni statistični urad).

¹³² Podatki, ki se nanašajo na takojšnje posledice razkola v KP STO, so vzeti iz podrobnega poročila jugoslovanske obveščevalne službe. – SI AS 1931, Vidalijev obaveštajni centar.

¹³³ Vidali, *Ritorno alla città senza pace*, 64. Vesti o Pavlu Judinu so objavljene v: Sergei Khrus-

Judin mu je glede finančne pomoči, torej vprašanja, ki je Vidalija najbolj zanimalo, dal obsežna zagotovila. Ta so bila potrjena dan kasneje na seji direktorija informbiroja. KP STO je zagotovila 28.000 dolarjev na mesec, torej znesek, ki ga je Vidali ocenil kot nujnega za njeno redno delovanje: 20.000 naj bi poslali romunska in češkoslovaška partija, preostanek pa naj bi zagotovila KPI.¹³⁴ Težava je bila v tem, da je bil znesek le »četrtnina tistega, kar so imeli v preteklosti«, in je s težavo pokrival zgolj osnovne stroške delovanja partije, če je ta hotela enakopravno tekmovati z drugimi političnimi akterji v STO.¹³⁵

Ob legalnem političnem boju pa je Vidalijeva komunistična partija morala delovati tudi v podtalnem. Prihranek, ki so ga dobili tako, da so za 70 odstotkov zmanjšali število plačanih funkcionarjev, so tako uporabili za pripravo »športnih organizacij« (oboroženih entot), ki so se vrgle v boj proti titoističnim ustrojem, in zametka prve subverzivne dejavnosti proti jugoslovanskemu režimu.¹³⁶ Uporaba vandalskih metod in fizičnih napadov z namenom, da bi terorizirali »deviacioniste«, zveste Titu, je v mesecih pred volitvami v coni A, ki jih je ZVU razpisala za junij 1949, postala sistematična.¹³⁷ Po podatkih jugoslovanske protiobveščevalne službe je »specialna služba« KP STO imela posebnega vodjo, ki je bil »odgovoren za skvadristične operacije«. V tej enoti pa je delovalo kakšnih 300 oseb, ki so jih novačili predvsem iz krogov nekdanjih partizanov, pristaniških delavcev in med najbolj »vročeglavimi« mladeniči. V skupinah po dvajset do trideset nasilnežev, ki so bili opremljeni »v vojaškem stilu«, so napadali udeležence srečanj projugoslovanske (Babičeve) komunistične partije pa tudi posamezne člane vodstva in si pri tem pogosto prislužili občudovanje tamkajšnjih neofašistov. Med drugim je bil napaden urednik *Primorskega dnevnika*, ki so ga do krvi pretepli in ki je, kot piše pisatelj Enzo Bettiza,¹³⁸ nekaj let kasneje umrl zaradi tumorja na možganih, ki so ga verjetno sprožili ti udarci.¹³⁹ S svoje strani pa so titoisti ponoči pod nezainteresiranim pogledom angloameriških oblasti, ki so menile, da je »tem bolje, če se čim več komunistov pobije med seboj«, ugrabljali »vidalijevce«, jih prepeljali na jugoslovansko stran meje, kjer so izginili.¹⁴⁰

Novinar in dolgoletni aktivist KPI Sandro Curzi se spominja: »Za varovanje meje in organiziranje redarskih služb je Vittorio Vidali prosil različne federacije KPI. To-

hchev, ur., *Memoirs of Nikita Khrushchev. 3. knj. Statesman* (University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 2007), 410. Austin Jersild, *The Sino-Soviet Alliance. An International History* (Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press, 2014). Vladimir Dediđer, *Izgubljeni boj J. V. Stalina 1948–53* (Ljubljana: ZGP Delo, 1969).

¹³⁴ FIG, APCI, fond M, s. Komunistične organizacije v Julijski krajini, šk. 57, mf. 099. Poročilo Vittoria Vidalija iz Bukarešte, 28. 8. 1948.

¹³⁵ Pripomba je Vidalijeva. – Ibid.

¹³⁶ FIG, APCI, fond M, Zapisniki sekretariata, 25. 1. 1949.

¹³⁷ SI AS 1931, Vidalijev obaveštajni center.

¹³⁸ Vincenzo Bettiza, italijanski časnikar, pisatelj in politik, večkratni poslanec v italijanskem in evropskem parlamentu.

¹³⁹ Enzo Bettiza, recenzija *Goli Otok. Italiani nel gulag di Tito*, avt. Giacomina Scottija, *La Stampa*, 21. 11. 2004.

¹⁴⁰ Pričevanje Sandra Curzija v: Maurizio Caprara, *Lavoro riservato. I cassetti segreti del PCI* (Milano: Feltrinelli, 1997), 98.

variši iz Emilije, Rima in z mnogih drugih območij so mu zagotavljali varovanje pred stanovanji najbolj izpostavljenih tovarišev. In to cele noči, ker so ‚titini‘ lahko prišli kadarkoli. To so delali za obrambo ideje, a je to bila hkrati tudi obramba italijanstva. Jaz sem to delal nekaj časa. Bilo je, kot da bi kakšen mesec služil vojake na nevarnem obmejnem območju.«¹⁴¹

Skratka, to prasketanje (pokanje, donenje) v letu 1948 lahko upravičeno opredelimo kot nepriznano krvavo državljansko vojno med komunisti na območju ob severnem Jadranu.¹⁴² To je bila državljanska vojna, ki jo je Vidali vodil na več ravneh: vojaški, politični, propagandni in obveščevalni. Star je bil petdeset let, a je bil enako kot prej pripravljen, da se razdaja za Stalinove zapovedi, da izvaja ukaze, ki jih je formulirala partija, da se odreče manihejskemu pogledu na stvarnost, da izpostavi svojo varnost in nedotakljivost svojega telesa. Če povemo bolj preprosto, je šlo za surovo preživetje ali – še bolje – za logiko ‚požreti, da ne boš sam požrt‘. Komunist, ki je v preteklosti nepoškodovan preživel teror in ki je še naprej glorificiral sistem, katerega proizvod je bil, je ohranjal svoje prepričanje. »ZSSR in Stalin imata vedno prav. Zaradi tega smo sprejeli resolucijo,« je januarja 1949 vpil na navdušenja polnem zborovanju. »Reakcija je Togliattiju pravkar zadala dva sunka z nožem v hrbet. Toda jaz se ničesar ne bojim.« Zaključil je takole: »Imam srečo, da sem preživel vse ječe tega sveta in da imam 37 brazgotin na telesu.«¹⁴³ In preden je čez njegov boj proti Titu padel neprijeten zastor, je povedal še marsikaj. Med partijskim zborovanjem na nekem kraju ob meji leta 1951 so ga poskusili ugrabiti agenti UDV. Stotina jugoslovanskih miličnikov se je nenadoma pojavila na ravnici, kjer bi Vidali moral govoriti. V trčenju z njegovimi telesnimi stražarji in člani KP STO, ki so se zbrali na tem mestu, je izbruhnil množičen pretep, v katerem je bil eden od telesnih stražarjev težko ranjen.¹⁴⁴

Toda v prvem obdobju boja informbiroja proti jugoslovanskemu režimu, to je pred »militarizacijo spopada«,¹⁴⁵ ki je bil potrjen na konferenci v Matri konec leta 1949, je bila Vidalijeva največja skrb pomanjkanje sredstev za delovanje organizacije. Sredstev je primanjkovalo tudi za sabotažne operacije na jugoslovanskem ozemlju, s katerimi so začeli kakšno leto po sprejetju resolucije, zato je pri njihovem načrtovanju pogosto prihajalo tudi do improvizacije. Radij akcij tega »majhnega aparata«, kot ga je imenoval Vidali, ki je bil za »delo v Jugoslaviji« ustanovljen v mesecih po razkolu, je dolgo časa ostajal omejen na protititoistično propagando v coni B STO

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Pirjevec, »Vittorio Vidali and the Cominform,« 269.

¹⁴³ SI AS 1569, CK KP STO, a. e. 324–326. Vidalijev shod na Proseku, januar 1949. Na Togliattija so namreč 14. julija 1948 v Rimu izvedli atentat. Trije strelji iz pištole so ga ranili v tilnik in hrbet.

¹⁴⁴ FIG, APCI, s. Jugoslavija in Julijska krajina, f. Komunistične organizacije v Julijski krajini, Zapisniki komiteja tržaške federacije, mf. 335. 1632–1843. Poročilo o napadu, izvedenem na Škofijah, 18. 9. 1951. Gl. tudi poročilo o dogodku: »Nizkoten napad titoistov na ljudskem praznovanju na Škofijah,« *l'Unità*, 4. 9. 1951. Telesnega stražarja so s škarjami zabodli v predel med ramo in vratom.

¹⁴⁵ Maurizio Zuccari, »Il PCI e la 'scomunica' del '48. Una questione di principi,« v: *Dagli archivi di Mosca. L'URSS, il Cominform e il PCI (1943–1951)*, ur. Francesca Gori in Silvio Pons (Roma: Carrocci, 1998), 176.

in na skupinico agentov, ki so jih poslali v pogubo, saj jih je UDV takoj po prihodu odkrila in aretirala.¹⁴⁶ Le malo je zaleglo, da je Togliatti poudaril, »kako je to delo pomembno«, in da je KPI zadolžila enega od svojih najbolj izkušenih vodij Andrea Cicalinija, naj ga nadzoruje.¹⁴⁷ Poskusi, ki so bili izvedeni po Vidalijevi pobudi, da bi se infiltrirali v KPJ in izvedli notranji prevrat, so se na koncu izkazali za zelo voluntaristične. Vodstvo KPI je pravzaprav zavzelo pozicijo čakanja, saj je med njenimi člani bilo veliko tistih, ki se z obsodbo KPJ niso strinjali.¹⁴⁸ Ta položaj pa je bil tudi v skladu s Stalinovimi pričakovanji glede zastavljenih ciljev informburoja v začetnem obdobju: če je bila izolacija KPJ prvi cilj in usmerjen v »postopno ločevanje marksistične skupine v partiji od Tita in njegove skupine« (beri: v njihovo eliminacijo), je bil potreben čas in treba je bilo »znati počakati«.¹⁴⁹

A Vidaliju je primanjkovalo prav te potrpežljivosti. V dokumentih KPI najdemo njegove številne pritožbe zaradi zamud in neučinkovite organizacije boja: »Ni se naredilo vsega, kar bi se moralo in lahko naredilo, in to kljub temu, da imamo zelo bogate izkušnje, zlasti sovjetske, kako se boriti proti deviacijam /.../ in še zlasti proti trockizmu.«¹⁵⁰ Razočaranje in utrujenost (»postajam vse bolj utrujen, tudi fizično«)¹⁵¹ sta se prepletla s težkim družinskim položajem: prav takrat se je žena Isabel namreč odločila, da se z njunim sinom Carlosom ne bo preselila v Trst. Vittorio je tako znova začel hrepeneti po tem, da bi pustil vse skupaj in se vrnil v Mehiko. A zapoved političnega poslanstva, boj za to, da ohrani samega sebe, in ponovno odkritje lastnih korenin so ga pripeljali do odločitve, da je od te namere odstopil.

V pomanjkanju navodil z vrha je vse do sredine leta 1949 svoje napore usmeril v ideološko-politično revizijo KP STO in v pripravo volilne kampanje. Da bi upravičili njegovo zaupanje, so morali vsi aktivisti skozi filter novih doktrinarnih določil. To je bil travmatičen prehod, na koncu katerega je partija izgubila več kot tretjino svojih članov, saj je njihovo število padlo s 4.222 na 2.802.¹⁵² Ob tem pa so prav te izključitve Vidaliju ponudile priložnost, da je izvedel »prenovo« tamkajšnjega ko-

¹⁴⁶ RGASPI, f. 575, op. 1, d. 100, l. 180–1. Vidalijevo poročilo iz Trsta, 27. 9. 1947. Alfredo Bonelli je bil po tem, ko ga je Vidali rekrutiral, novembra 1948 poslan na Reko, da bi tam ustanovil informburojevsko komunistično celico, ki so jo jugoslovanske oblasti v nekaj tednih odkrile in uničile. – Alfredo Bonelli, *Fra Stalin e Tito* (Trieste: IRSML-FVG, 1996). Francesco Privitera, »Socialismo vero, socialismo falso. La lotta dei cominformisti italiani nella Jugoslavia di Tito,« v: Marco Galeazzi, *Roma e Belgrado, gli anni della Guerra fredda* (Ravenna: Longo, 1996).

¹⁴⁷ FIG, APCI, fond M, Zapisniki sekretariata, 25. 1. 1949. Sestanek sekretariata KPI, 27. 9. 1948, v: Gori, Pons, ur., *Dagli archivi di Mosca*, dok. 20.

¹⁴⁸ Promemoria Giuliana Pajette o KPI in resoluciji informburoja o Jugoslaviji, 20. 10. 1948, v: *Ibid.*, 341–47.

¹⁴⁹ FIG, APCI, fond M, s. Esteri, Gradivo informburoja, šk. 11, mf. 192. Stalinovo pismo tovarišu Gottwaldu, kopija za tovariša Togliattija, 14. 7. 1948.

¹⁵⁰ FIG, APCI, fond M, s. Jugoslavija in Julijska krajina, Komunistične organizacije v Julijski krajini, šk. 180, mf. 99. Promemoria (Prispevek k organizaciji boja proti titoizmu), 30. 8. 1949.

¹⁵¹ FIG, APCI, fond M, s. Jugoslavija in Julijska krajina, Komunistične organizacije v Julijski krajini, šk. 57, mf. 099. Vidalijevo pismo sekretariatu KPI, 3. 11. 1949.

¹⁵² FIG, APCI, s. Jugoslavija in Julijska krajina, Komunistične organizacije v Julijski krajini, šk. 36. Poročilo Giordana Pratolonga; šk. 25, mf. 135. Sestanek sekretariata KPI, 27. 9. 1948.

munističnega gibanja, torej nalogo, zaradi katere je bil dejansko poklican iz Mehike. In še enkrat več je narodnostna pripadnost izvrženih bila sicer nepriznan, a osrednji dejavnik: izključeni so bili večinoma tisti Slovenci, ki so se najbolj srdito borili za jugoslovansko rešitev tržaškega vprašanja.¹⁵³

Volilno kampanjo Vidalijeve partije za občinske volitve v coni A STO je označevalo močno protijugoslovanstvo, osredotočeno le na eno temo – »teror«, ki ga je izvajal Tito v Jugoslaviji in coni B STO. To je za velik del tržaškega volilnega telesa zvenelo kot blagoslov. Pri mobilizaciji množic pa je uničujoča obsodba Jugoslavije sprožila poveličevanje mita Stalina in ZSSR: zbrali so kar 96.000 podpisov državljanov, ki so jih poslali sovjetskemu diktatorju kot darilo za njegov šestdeseti rojstni dan.¹⁵⁴ Še ena pomembna podrobnost, protijugoslovanska usmeritev je bila povezana z jasno izbiro, da se »poudarja spoštovanje mirovnih pogodb samo, če je to nujno potrebno«, ¹⁵⁵ oziroma javno se je treba odreči uradni usmeritvi KPI, ki je podpirala ustanovitev STO, in pri tem izključiti vsakršno hipotezo o sodelovanju z listo, ki je zagovarjala neodvisnost STO (t. i. independentisti, op. pr.). Ti naj bi se za nekaj krajarjev, kot je menil Vidali, prodali Beogradu.¹⁵⁶ Vidali je nedvomno zelo pazil, da ne bi z ničimer prizadel nacionalnih čustev italijanske večine v Trstu.¹⁵⁷ S takšno volilno kampanjo, ki jo je celo jugoslovanska UDV ocenjevala kot »tehnično dovršeno«, je Vidalijeva KP STO dobila 21,4 odstotka glasov in je bila po moči takoj za Krščansko demokracijo druga stranka, medtem ko je Slovensko italijanska ljudska fronta, ki jo je vodil Branko Babič in je bila dejansko tisti del tamkajšnje KP, ki je v sporu z informbirojem podprla jugoslovansko vodstvo, doživela hud poraz in v občini Trst dobila le 2,35 odstotka glasov.¹⁵⁸ Leto dni po resoluciji so volilni izidi pokazali, da je bila Vidalijeva partija dominantna stranka levece, in potrjevali nepomembnost vpliva titoizma v coni A STO.

Tretja konferenca informbiroja novembra 1949, ki je bila v Matri na Madžarskem, je spremenila usmeritve boja proti Titovemu režimu. Jugoslovansko vodstvo je bilo proglašeno za »bando morilcev in vohunov, ki jih je plačeval že gestapo«. Sprejeta je bila direktiva, da ga je treba zrušiti in nadomestiti z »novo komunistično partijo, ki bi bila vredna tega imena«.¹⁵⁹ Dejansko so bili zdaj cilji odstranitve beograjske »klike« in obnovitev jugoslovanske komunistične partije, ki jih je sprejel vrh

¹⁵³ FIG, APCI, fond M, s. Jugoslavija in Julijska krajina, Komunistične organizacije v Julijski krajini, Zapisniki sekretariata, 7. 7. 1948. Vidalijevo poročilo.

¹⁵⁴ RGASPI, f. 356, op. 1, d. 111. Vidalijevo pismo H. Stasovu, 12. 3. 1949.

¹⁵⁵ FIG, APCI, fond M, s. Jugoslavija in Julijska krajina, Komunistične organizacije v Julijski krajini, šk. 180, mf. 99. Kronika dogajanja v tržaški KP od 29. junija do 14. julija 1948.

¹⁵⁶ RGASPI, f. 575, op. 1, d. 100, l. 180–1. Vidalijevo poročilo iz Trsta, 27. 9. 1947.

¹⁵⁷ Pirjavec poudarja, da je Vidali dal tej volilni kampanji »*strong patriotic slant*«. – »Vittorio Vidali and the Cominform,« 270.

¹⁵⁸ Vidali, *Ritorno alla città senza pace*, 65. O volilnih rezultatih: *Elezioni amministrative triestine del 1949*, pridobljeno 4. 4. 2016, https://it.wikipedia.org/wiki/Elezioni_amministrative_triestine_del_1949.

¹⁵⁹ Leonid Gibianskij, »The Last Conference of the Cominform,« v: *The Cominform*, ur. Procacci, 645–67. FIG, APCI, Zapisniki vodstva. Togliattijeva razprava, 24. 11. 1949.

informbiroja, enaki kot tisti, ki jih je takoj pa izobčenju KPJ zaman skušal uveljaviti Vidali. Ukaz za Titov umor, etikete o trockizmu in »fašističnem terorizmu« so se že leto pred tem, ko je vrh informbiroja uradno sprejel takšno usmeritev, pojavili v besednjaku njegove partije.¹⁶⁰

Ponovno lansiranje protititoistične ofenzive se je združilo z zahtevami po mobilizaciji na ideološkem in vojaškem področju, ki jih je narekovalo sovjetsko vodstvo v času radikalizacije hladne vojne. Doseženo jedrsko ravnovesje in zmaga revolucionarnih sil na Kitajskem sta hkrati z utrditvijo bipolarne delitve Evrope in ustanovitvijo Nata Stalina napeljala na prepričanje, da se odločilni spopad z zahodnim kapitalističnim svetom neizprosno približuje.¹⁶¹ Ker so predvidevali, da bi lahko tamkajšnje oblasti zahodne komunistične partije postavile izven zakona, so zlasti leta 1950 in 1951 okrepili vlogo informbiroja. Te bi nato delovale nelegalno, zato je sovjetsko vodstvo začelo obnavljati ilegalne organizacije.¹⁶² Po analizah, ki so jih izdelali v CIA, UDV in Uradu za obmejne pokrajine italijanske vlade, so organizacije, ki so jih za boj proti jugoslovanskemu vodstvu vzpostavili na območju Alpe-Adria, formirale tajni sovjetski *network*, ki naj bi ga »obudili« v primeru vojne proti kapitalističnim državam ali pa Jugoslaviji. Tajna zasedanja organizacijskega sekretariata informbiroja, ki so jih sklicali v letu 1950, da bi na njih razpravljali o načinu aktualizacije odločitev, ki jih je sprejela tretja konferenca, so KP STO postavljala v ospredje teh operacij. To je Vidali sprejel kot »častno nalogo«, ki ji je bil nato predan z vsem srcem.¹⁶³ Kakorkoli že, zavedanje, da imajo tam zaupanja vrednega in učinkovitega izvajalca ukazov z dolgoletno izkušnjo delovanja v tajnih službah, ni bilo edini razlog, ki je sovjetsko vodstvo navedlo na to, da je cona A STO postala »glavna lansirna rampa« za njihove napade na Jugoslavijo. Pomembna razloga za takšno njihovo odločitev sta bila tudi veliko število tamkajšnjih protititoističnih disidentov, ki so pred kratkim emigrirali, in zlasti lahek prehod med cono A in Jugoslavijo, v nasprotju z neprodušno zaprtimi mejami med Jugoslavijo in sovjetskimi satelitskimi državami.¹⁶⁴

Osnovni motiv za takšno odločitev pa je bil pomemben strateški položaj, ki so ga območju med Italijo in Jugoslavijo pripisovali sovjetski vojaški strokovnjaki: obmej-

¹⁶⁰ V razpravi na izrednem kongresu KP STO julija 1948 je Vidali pozval na »odstranitev nacionalnih in trockističnih voditeljev, ki so zdaj na čelu Jugoslavije«. Marina Bernetich pa je v začetku leta 1949 govorila o »fašističnem terorizmu«. – SI AS 1931, Vidalijev obaveštajni centar.

¹⁶¹ Za ZSSR v poznem Stalinovem obdobju sta bila poziv k redu v komunističnem gibanju in ponovna vzpostavitev hierarhičnih položajev v prstanu »zunanjega imperija« nujna za zagotavljanje varnosti. Vzrok za tako ravnanje je bila kriza v mednarodnih odnosih, ki naj bi po mnenju sovjetskega vodstva vodila v neizogibno vojno. V: Vojtech Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years* (New York: Oxford University Press, 1998), 113–15. Federico Romero, *Storia della guerra fredda. L'ultimo conflitto per l'Europa* (Torino: Einaudi, 2009), 73–75. Fabio Bettanin, *Stalin e l'Europa. La formazione dell'impero esterno sovietico, 1941–1953* (Roma: Carocci, 2006).

¹⁶² Pons, *La rivoluzione globale*, 242, 243.

¹⁶³ FIG, APCI, s. Jugoslavija in Julijska krajina, Komunistične organizacije v Julijski krajini, Zapisniki komiteja tržaške federacije KPI, 9.–11. 2. 1951, mf. 335. Gibianskij, »The Last Conference of the Cominform«.

¹⁶⁴ NARA, CREST, CIA, Communist Party Intelligence Operations, The Espionage Apparatus of the Pro-Cominform Communist Party of Trieste, January 1952.

no območje in visoka koncentracija vojaških oporišč Nata ter njegovih zaveznikov, katerih premike je bilo treba nadzorovati.¹⁶⁵ Ključni trenutek za obnovo sovjetske obveščevalne mreže na območju severovzhodne Italije je torej sovpadal s spremembo usmeritve, ki jo je sprejel Stalin v drugem obdobju boja proti Titu, in to skupaj s pripravami na vojno s kapitalističnim blokom. Od leta 1950 je bila torej zgradba MGB (Ministerstvo gosudarstvennoy bezopasnosti SSSR, Ministrstvo državne varnosti ZSSR, ime za sovjetsko obveščevalno agencijo med letoma 1946 in 1953) na območju cone A pomembno okrepljena in postavljena neposredno pod Vidalijevo vodstvo, mreža pa je bila vzpostavljena tudi v goriški federaciji KPI.¹⁶⁶ Dve veji tajnega aparata – anti-Nato in anti-Tito – sta izhajali iz iste strukture in delovali po vzporednih kanalih. »Zunanja sekcija« (ali konspirativna sekcija, kot jo poimenujejo v dokumentih UDV), se je ukvarjala z rekrutacijo in izobraževanjem agentov, zbiranjem vojaških informacij, razporeditvijo jugoslovanskih in natovskih sil na območju med Italijo in Jugoslavijo, koordinacijo sabotažnih operacij na jugoslovanskem ozemlju (oborožitev, pokritje z mrežo tajnih agentov), infiltracijo v stranke, ki so nasprotovale ustanovitvi STO. Pri tem so bili v stalni zvezi s sovjetskim veleposlaništvom v Italiji, ki je vse to delovanje nadzorovalo.¹⁶⁷ Za tajno pošiljanje agentov, katerih naloga je bila ustanavljati šole za urjenje vohunov, je bilo ključno tajno sodelovanje med Vidalijevo KP STO in avstrijsko ter češkoslovaško partijo.¹⁶⁸ Sedež tega operativnega centra »zunanje sekcije« – njegova šifra je bila T1 – je bila vila na periferiji Trsta, ki je bila last premožnega člana partije (v njej je odgovarjal za finance), v kateri je med svojimi obiski v Trstu po navadi bival tudi Togliatti.¹⁶⁹ Nasprotno pa je bila »notranja sekcija«, ki se je ukvarjala z nadzorom znotraj partije in kontrašpijonažo, zakamufilirana v okviru rednega delovanja kadrovske komisije. Ta je bila svojčas del mreže, ki je nadzirala infiltracije privržencev Titovega režima in je bila v okviru pristojnosti KPI razširjena po vsej Italiji.¹⁷⁰

Poleg opremljanja tajnih skupin v Jugoslaviji, ki jih je UDV vedno znova neu-

¹⁶⁵ SI AS 1931, Vidalijev obveščevalni center.

¹⁶⁶ NARA, CREST, CIA, Communist Party Intelligence Operations, The Espionage Apparatus of the Pro-Cominform Communist Party. MGB (1946–1954). Analitiki Cie so ocenjevali, da je bil pred Vidalijem referent MGB Lino Zocchi, sekretar goriške federacije KPI, s *code name* Ninci.

¹⁶⁷ Karel Šiškovič je skrbel za stike med KP STO, Vidalijevim tajnim aparatom in veleposlaništvom SZ v Italiji. Jugoslovanska tajna služba je sledila njegovemu delovanju in premikom, zahvaljujoč podatkom, ki jim jih je dajala Karlova sestra Marja, ki je bila agentka UDV. Za zvezo med Vidalijevim tajnim aparatom in KPI pa je skrbel Andrea Cicalini, ki je bil pred tem italijanski predstavnik v direktoratu informbiroja v Bukarešti. – NARA, CREST, CIA, Communist Party Intelligence Operations, The Espionage Apparatus.

¹⁶⁸ Sporazum je bil podpisan v času tretjega kongresa Vidalijeve KP STO, ki je bil 18. in 19. septembra 1949, na katerem so bili tudi delegati navedenih partij. Od takrat naprej je Vidalijeva KP STO vsako leto v Prago poslala trideset svojih članov. – SI AS 1931, Vidalijev obveščevalni center.

¹⁶⁹ AGPCM, UZC, sekc. II, šk. 83, zv. I, Tajne organizacije KP STO, marec 1956. V to vilo so Togliattija prepeljali tudi 1. maja 1955, ko mu je na zborovanju na stadionu Valmaura v Trstu postalo slabo. – Mario Spallone, *Vent'anni con Togliatti* (Milano: Teti, 1976), 135, 136.

¹⁷⁰ ACS, MI-GAB, Partiti politici 1944–1966, šk. 23, 24, f. 1608/85, KP STO/KPI 1955–1966, Prot. 04134/2 zaupno, Tajna organizacija KP STO, december 1955.

smiljeno razbila, je center T1, ki ga je vodil Vidali, načrtoval vrsto atentatov na Tita. Ti so bili sicer eklatantni in nedvoumno neuspešni, a je vzdevek *Tito's executioner*, ki mu ga je že septembra 1948 v svarilo pripela revija *Time*, kljub temu upravičen.¹⁷¹ »Tisti tam so vedno budni /.../ Vidali in njegovi možje v Trstu nas hočejo uničiti.« To naj bi rekel Tito in iz svoje palače na Brionih pokazal na nasprotno stran Jadrana. To naj bi izrekel v trenutku, ko so njegovi osebni stražarji, imenovani Titova garda, tik pred tem našli in razstrelili dve mini na železniški progi Divača–Pulj: z njima naj bi razstrelili vlak, s katerim se je Tito peljal na počitnice.¹⁷² Načrte za drug atentat so odkrili v Sežani, kjer je Tito čakal na to, da bi pregledal vojaški oddelek: njegov avto, na katerem je bil prilepljen velik kos trinitrotuola, bi moral eksplodirati kakšen meter od vojaškega sprevoda in povzročiti smrt ne le Tita, ampak tudi Koče Popovića, ki je bil takrat jugoslovanski zunanji minister, ter generalov Ivana Gošnjaka in Milana Žežlja. Vidali je za nalogo pridobil mladega oficirja Titove garde, ki je pod predsednikov avto namestil eksploziv.¹⁷³

Tě mahinacije, ki jih je načrtoval Vidali, so se prekrivale s tistimi, ki jih je istočasno načrtoval Josip Grigulević: velik agent sovjetske tajne službe, ki se je leta 1951 na neverjeten način uspel akreditirati kot veleposlanik Kostarike v Rimu, in to pod imenom Teodoro Castro.¹⁷⁴ Ta je vodstvu sovjetske MGB predlagal, da bi Tita ubili tako, da bi mu na nekem sprejemu razpršili po obrazu bacile pljučne kuge ali da bi mu podarili dragoceno skrinjico s čokoladnimi bonboni, ob odprtju katere bi mu v obraz bruhal oblak strupenega plina.¹⁷⁵ Glede na razpoložljive dokumente ni veliko podatkov, a nedvoumno so med načrtovalcema atentatov, Vidalijem in Grigulevićem, obstajale povezave; šlo je za obsesivne in nekoliko karikirane Stalinove spletke tik pred smrtjo, da bi ubili Tita: »Mario« in »Felipe« sta bila stara tovariša iz specialnih služb, skupaj sta delovala v Španiji in Mehiki, in to v času, ko sta bila izpostavljeni tarči Andreu Nin in Lev Trocki.¹⁷⁶

¹⁷¹ »Tito and the Executioner. A Hunting License,« *Time*, 6. 9. 1948.

¹⁷² Giacomo Scotti, *Il gulag in mezzo al mare. Nuove rivelazioni su Goli Otok* (Trieste: Lint, 2012), 260–64. Vjenceslav Cenčić – Ceco, *Atentati na Tita* (Delnice: Spectrum, 2006).

¹⁷³ Po aretaciji in mučenju naj bi, preden se je v celici obesil, priznal, da je izdajal. Scotti – ki pripoved povzema po Vladimirju Dedijerju v knjigi *Novi prilozhi za biografiju Josipa Broza Tita* (Zagreb in Rijeka: Mladost i Spektar-Liburnija, 1980–84) – dogajanje komentira takole: »Vsi izdajalci so končali na tak način: samomori, obešeni.« – *Il gulag in mezzo al mare*, 265–67. NARA, CREST, CIA, Communist Party Intelligence Operations, The Espionage Apparatus. Dedijer piše, da naj bi UDV o pripravljanju atentata v jeseni 1953 obvestil prav center MGB v Moskvi, saj je takrat po Stalinovi smrti že tekkel proces približevanja med ZSSR in Jugoslavijo.

¹⁷⁴ Christopher Andrew in Vasilij Mitrokhin, *L'archivio Mitrokhin. Le attività segrete del KGB in Occidente* (Milano: Rizzoli, 2007), 215–17.

¹⁷⁵ NARA, CREST, CIA, Comment on FBI Report, 10. 2. 1953. NARA, CREST, CIA, Central Intelligence Bulletin, Plan to Assassinate Tito while in England Reported, 3. 9. 1952. Kemične sestavine, s katerimi naj bi ubili Tita, so pripravili v Moskvi, v Laboratoriju 12, ki je bil specializiran za tako imenovana »oprana dela«. Poročilo Grigulevića o različnih načinih, kako naj bi ubili Tita, je bilo verjetno zadnji dokument, ki ga je Stalin pregledal, preden je v zori 1. marca 1953 umrl za posledicami možganske kapi. – Pirjevec, *Tito in tovariši*, 293.

¹⁷⁶ Boris Volodarsky, *El caso Orlov. Los servicios secretos soviéticos en la Guerra civil de España* (Barcelona: Crítica, 2013).

Da bi se ohranila logistika takšnih razsežnosti, je bilo potrebnih veliko sredstev, ki niso bila predvidena v okviru rednih stroškov partije. Samo vzdrževanje tajnega aparata v Jugoslaviji je bilo formalno v okviru financ KP STO, in sicer zakrito v zaupni bilanci urada za tisk in propagando, sredstva zanj pa naj bi zagotavljale komunistične organizacije in še zlasti KPI.¹⁷⁷ Treba je vedeti, da je ta mreža preživela v glavnem zahvaljujoč fondom, ki jih je KP STO zagotavljala Sovjetska zveza od leta 1950 naprej: v povprečju kakšnih 100.000 dolarjev na leto, ki jih je Vidalijska partija vse do leta 1957 dobivala iz Fonda za pomoč levim delavskim organizacijam.¹⁷⁸ Takrat je bil Stalin že skoraj štiri leta mrtev, boj proti »titofašizmu« pa le še obledel in neprijeten spomin. KPI in Zveza komunistov Jugoslavije sta z ramo ob rami zagovarjali »nacionalno pot« kot alternativen model sovjetskemu monolitizmu. Trst je bil vrnjen Italiji leta 1954. Kmalu zatem je Vidali postal član italijanskega parlamenta: najprej kot poslanec in nato kot senator. Svet se je v resnici spremenil. Vidali je umrl novembra 1983.

Prevod iz italijanščine Nevenka Troha

Viri in literatura

Arhivski viri:

- ACS, Archivio Centrale dello Stato:
 - Ministero degli Interni – Gabinetto (MI-GAB): Partiti politici 1944–1966.
- AGPCM, Archivio Generale Presidenza Consiglio dei Ministri, Rim:
 - Ufficio Zone di Confine (UZC).
- AILS, Archivio Istituto Livio Saranz, Trst.
- AIRSML, Archivio dell'Istituto regionale per la storia del movimento di Liberazione nel Friuli Venezia Giulia, Trst.
- AVP RE, History and Public Policy Program Digital Archive.
- *Cold War International History Project Bulletin*, št. 10 (1998). »Soviet and Yugoslav Records of the Tito-Stalin Conversation of 27–28th May 1946.«
- FIG, Fondazione Istituto Gramsci, Rim:
 - Archivio Partito comunista italiano (APCI).
 - Archivio Vittorio Vidali (AVV).
- Fondazione Luigi Einaudi, Torino:
 - Archivio Manlio Brosio (AMB).
- NARA, National Archives and Records, Washington, D.C.:
 - Records of the Army Staff (RAS).

¹⁷⁷ AGPCM, UZC, sekc, II, šk. 83, zv. I, 25/4, Delovanje KP STO, 4. junij 1957, Razprava Vittoria Vidalijska na Izvršnem komiteju KP STO, 25. maj 1957.

¹⁷⁸ Valerio Riva, ur., *Oro di Mosca. I finanziamenti sovietici al PCI dalla rivoluzione d'Ottobre al crollo dell'URSS* (Milano: Mondadori, 1999), priloga II, dok. 5, 6, 10, 12, 15, 16, 17: Pisma predsednika Zunanje komisije CK KPSZ V. Grigorijana Stalinu, 2. 1. 1951, 1. 12. 1951; pismo odgovornega sekcije CK KPSZ za odnose z drugimi komunističnimi partijami M. Suslova Prezidiju CK KP SZ, 7. 5. 1953; M. Suslov Prezidiju CK KPSZ, tovarišema Malenkovu in Hruščovu, 8. 1. 1954; pismo odgovornega sekcije CK KPSZ za odnose z drugimi komunističnimi partijami V. Stepanova CK KPSZ, 25. 2. 1955; pismi odgovornega sekcije CK KPSZ za odnose z drugimi komunističnimi partijami B. Ponomareva CK KPSZ, 27. 1. 1956, 4. 12. 1956.

- Procacci, Giacomo et al., ur. *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Fondazione Feltrinelli, Annali, XXX (1994). Milano: Feltrinelli, 1994.
- RGASPI, Russian State Archive of Social-Political History, Moskva.
- Riva, Valerio. *Oro da Mosca. I finanziamenti sovietici al PCI dalla rivoluzione d'Ottobre al crollo dell'URSS*. Mondadori: Milano, 1999.
- SI AS, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana:
 - SI AS 1569, Centralni komite KP STO.
 - SI AS 1589, Centralni komite ZKS.
 - SI AS 1748, Ivan Regent.
 - SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve.
- *Sovetskij faktor v Vostočnoj Evrope 1944–1953. Dokumenty, 2 voll.* Moskva: Rosspen, 1999–2002.
- USDJ, Department of Justice, Washington, D.C.:
 - Federal Bureau Investigation (FBI): Freedom of Information Act (FOIA).
- TLWLA, Taminent Library/Robert F. Wagner Labor Archives, New York.

Literatura:

- Andrew, Christopher in Vasilij Mitrokhin. *L'archivio Mitrokhin. Le attività segrete del KGB in Occidente*. Milano: Rizzoli, 2007.
- Anikeev, Anatolij S. *Kak Tito ot Stalina ušel. Jugoslavija, SSSR i SŠA v načalnyj period «cholodnoj vojny» (1945-1957)*. Moskva: Isiran, 2002.
- Barchhausen, Christiane. *Tina Modotti. Verità e leggenda*. Milano: Giunti, 2003.
- Bettanin, Fabio. *Stalin e l'Europa. La formazione dell'impero esterno sovietico, 1941–1953*. Roma: Carocci, 2006.
- Bettiza, Enzo. Recenzija *Goli Otok. Italiani nel gulag di Tito*, avt. Giacoma Scottija. *La Stampa*, 21. 11. 2004.
- Bonelli, Alfredo. *Fra Stalin e Tito*. Trieste: IRSML-FVG, 1996.
- Campa, Valentin. *Mi testimonio. Experiencias de un comunista mexicano*. Mexico, D. F.: Ediciones de cultura popular, 1978.
- Caprara, Maurizio. *Lavoro riservato. I cassette segreti del PCI*. Milano: Feltrinelli, 1997.
- Carr, Barry. »La crisis del Partido comunista mexicano y el caso Trotsky 1939–1940«. V: *El comunismo: otras miradas desde America latina*, ur. Elvira Concheiro, Massimo Modonesi in Horacio Crespo. Mexico, D.F.: Universidad Nacional Autónoma de México, Centro de Investigaciones Interdisciplinarias en Ciencias y Humanidades, 2007.
- Cattaruzza, Marina. *L'Italia e il confine orientale*. Bologna: Il Mulino, 2006.
- Cenčić-Ceco, Vjenceslav. *Atentati na Tita*. Delnice: Spectrum, 2006.
- Clark, Katerina. *Moscow, the Fourth Rome. Stalinism, Cosmopolitanism, and the Evolution of Soviet Culture, 1931–1941*. Cambridge, Ma.: Harvard University Press, 2011.
- Clementi, Marco. *L'alleanza Stalin. L'ombra sovietica sull'Italia di Togliatti e De Gasperi*. Milano: Rizzoli, 2011.
- D'Amelio, Diego et. al., ur. *La difesa dell'italianità. L'Ufficio zone di confine a Bolzano, Trento e Trieste (1945–1954)*. Bologna: Il Mulino, 2015.
- de Leonardiis, Massimo. »La questione di Trieste.« V: *L'Italia del dopoguerra. Il trattato di pace con l'Italia*, ur. Romain H. Rainero in Giuliano Manzari. Gaeta: Stabilimento grafico militare, 1998.
- Dedijer, Vladimir. *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza*. Zagreb in Rijeka: Mladost i Spektar-Ljuburnija, 1980–84.
- Dedijer, Vladimir. *The Battle Stalin Lost*. New York: Grosset & Dunlap, 1972.
- Di Berardo, Stefano. *La poesia dell'azione. Vita e morte di Carlo Tresca*. Milano: Angeli, 2012.
- Diggins, John P. »The Italo-American Anti-Fascist Opposition.« *The Journal of American History* 54, št. 3 (december 1967).
- Dilas, Milovan. *Se la memoria non m'inganna... Ricordi di un uomo scomodo (1943–1962)*. Bologna: Il Mulino, 1987.
- Faber, Sebastian. »L'esilio degli intellettuali spagnoli e tedeschi in Messico. Due esperienze a confronto.« *Memoria e Ricerca*, št. 31 (2009).

- Fogar, Galliano. *Sotto l'occupazione nazista nelle province orientali*. Udine: Del Bianco, 1968.
- Gibiansky, Leonid. »L'Unione Sovietica, la Jugoslavia e Trieste.« V: *La crisi di Trieste – maggio-giugno 1945. Una revisione storiografica*, ur. Giampaolo Valdevit. Trieste: Irsml-Fvg, 1995.
- Gibiansky, Leonid. »The Last Conference of the Cominform.« V: *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, ur. Giacomo Procacci et al. Fondazione Feltrinelli, Annali, XXX (1994). Milano: Feltrinelli, 1994.
- Gibiansky, Leonid. »The Soviet Bloc and the Initial Stage of the Cold War. Archival Documents on Stalin's Meetings with Communist Leaders of Yugoslavia and Bulgaria, 1946-1948.« *Cold War International History Project Bulletin*. Washington (D. C.): Wilson Center, 1998.
- Gibiansky, Leonid. »Tretskii vopros v kontse vtoroi mirovoi voiny (1944–1945).« *Slavyanovedenie* (Moscow), št. 3–4 (2001).
- Graziosi, Andrea. *Guerra e rivoluzione in Europa 1905–1956*. Bologna: Il Mulino, 2001.
- Gross, Ian T. »War as Revolution.« V: *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944–1949*, ur. Norman M. Naimark in Leonid Gibianskii. Boulder: Westview Press, 1997.
- Iatrides, John O. »Revolution or Self-Defense? Communist Goals, Strategy, and Tactics in the Greek Civil War.« *Journal of Cold War Studies* VII, št. 3 (2005).
- Jaffe, Philip J. *The Rise and Fall of American Communism*. New York: Horizon Press, 1975.
- Jersild, Austin. *The Sino-Soviet Alliance. An International History*. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press, 2014.
- Judt, Tony. *Dopoguerra. Come è cambiata l'Europa dal 1945 a oggi (2005)*. Milano: Mondadori, 2007.
- Karlsen, Patrick. *Frontiera rossa. Il Pci, il confine orientale e il contesto internazionale 1941–1955*. Gorizia: LEG, 2010.
- Khrushchev, Sergei, ur. *Memoirs of Nikita Khrushchev, III. Statesman*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 2007.
- Kramer, Mark. »Stalin, Soviet Policy, and the Consolidation of a Communist Bloc in Eastern Europe.« V: *Stalinism Revisited. The Establishment of Communist Regimes in East-Central Europe*, ur. Vladimir Tismaneanu. Budapest: Central European University Press, 2010.
- Lampe, John R. *Yugoslavia as History. Twice There Was a Country*. Cambridge, MA: Cambridge University Press, 2006.
- Maglio, Andrea. *Hannes Meyer. Un razionalista in esilio. Architettura, urbanistica e politica 1930–1954*. Milano: Angeli, 2002.
- Mark, Eduard. *Revolution by Degrees. Stalin's National-Front Strategy for Europe, 1941–1947*. Cold War International History Project, Washington (D. C.), Working Paper, št. 31, 2001.
- Mastny, Vojtech. *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years*. New York: Oxford University Press, 1998.
- Millio, Anna. *La difficile intesa. Roma e Trieste nella questione giuliana, 1945–1954*. Trieste: Italo Svevo, 2011.
- Mistry, Kaeten. *The United States, Italy and the Origins of Cold War. Waging Political Warfare, 1945–1950*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2014.
- Moran, Dominic. *Pablo Neruda*. London: Reaktion Books, 2009.
- Nation, Craig R. *Black Earth, Red Star. A History of Soviet Security Policy, 1917–1991*. Ithaca: Cornell University Press, 1992.
- Pacini, Giacomo. *Le altre Gladio. La lotta segreta anticomunista in Italia. 1943–1991*. Torino: Einaudi, 2014.
- Pechatnov, Vladimir O. »The Soviet Union and the World, 1944-1955.« V: *The Cambridge History of the Cold War*, ur. Melvyn P. Leffer in Odd A. Westad. New York: Cambridge UP, 2010.
- Pernicone, Nunzio. *Carlo Tresca. Portrait of a Rebel*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Perovic, Jeronim. »The Tito-Stalin Split. A Reassessment in Light of New Evidence.« *Journal of Cold War Studies* IX, št. 2 (2007).
- Pirjevec, Jože. »Vittorio Vidali and the Cominform, 1947–1953.« V: *The Soviet Union and Europe in the Cold War, 1943–1953*, ur. Francesca Gori in Silvio. London: Fondazione Giangiacomo Fel-

- trinelli, MacMillan Press LTD, 1996.
- Pirjevec, Jože. *Tito in tovariši*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011.
 - Pons, Silvio. »Stalin and the European Communists after World War Two (1943–1948).« V: *Post-War Reconstruction in Europe. International Perspectives, 1945–1949, Past & Present*, ur. Mark Mazower, Jessica Reinisch in David Feldman, št. 6 (2011).
 - Pons, Silvio. *L'impossibile egemonia. L'URSS, il PCI e le origini della guerra fredda (1943–1948)*. Roma: Carocci, 1999.
 - Pons, Silvio. *La rivoluzione globale. Storia del comunismo internazionale, 1917–1991*. Torino: Einaudi, 2011.
 - Privitera, Francesco. »Socialismo vero, socialismo falso. La lotta dei cominformisti italiani nella Jugoslavia di Tito.« V: *Roma e Belgrado, gli anni della Guerra fredda*, ur. Marco Galeazzi. Ravenna: Longo, 1996.
 - Pupo, Raoul. *Trieste '45*. Roma in Bari: Laterza, 2011.
 - Raat, Dirk. »U. S. Intelligence Operations and Covert Action in Mexico, 1900–1947.« *Journal of Contemporary History* 22 (1987).
 - Rabel, Roberto G. *Between East and West. Trieste, the United States and the Cold War, 1941–1954*. Durham N. C., Duke University Press 1988.
 - Richardson, William H. *Mexico Through Russian Eyes, 1896–1940*. Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 1988.
 - Romero, Federico. *Storia della guerra fredda. L'ultimo conflitto per l'Europa*. Torino: Einaudi, 2009.
 - Ryan, James G. *Earl Browder. The Failure of American Communism*. Tuscaloosa in London: The University of Alabama Press, 1997.
 - Savarino, Franco. »Bajo el signo del Littorio. La comunidad italiana en México y el fascismo.« *Revista Mexicana de Sociología* 64, št. 2 (april–junij 2002).
 - Schlögel, Karl. *Moscow 1937*. Cambridge: Polity, 2012.
 - Schuler, Friedrich E. *Mexico between Hitler and Roosevelt. Mexican foreign relations in the age of Lázaro Cárdenas, 1934–1940*. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1998.
 - Scotti, Giacomo. *Il gulag in mezzo al mare. Nuove rivelazioni su Goli Otok*. Trieste: Lint, 2012.
 - Sema, Paolo. *Siamo rimasti soli. I comunisti del PCI nell'Istria occidentale dal 1943 al 1946*. Gorizia: Leg, 2004.
 - Snyder, Timothy. »'To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All'. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947.« *Journal of Cold War Studies* 2 (1999).
 - Stavrakis, Peter J. *Moscow and Greek Communism, 1944–1949*. Ithaca: Cornell University Press, 1989.
 - Stuhlpfarrer, Karl. *Le zone di operazione Prealpi e Litorale adriatico, 1943–1945*. Gorizia: Edizioni Libreria Adamo, 1968.
 - Swain, Geoffrey. »The Cominform. Tito's International?.« *The Historical Journal* 35, št. 3 (september 1992).
 - Swain, Geoffrey. »The Comintern and Southern Europe, 1938–1943.« V: *Resistance and Revolution in Mediterranean Europe 1939–1948*, ur. Tony Judt. London in New York: Routledge, 1989.
 - Swain, Geoffrey. »Tito and the Twilight of the Komintern.« V: *International Communism and the Communist International, 1919–1943*, ur. Tim Rees in Andrew Thorpe. Manchester: Manchester University Press, 1999.
 - Troha, Nevenka. *Komu Trst? Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana: Modrijan, 1999.
 - Valdevit, Giampaolo. »Dalla crisi del dopoguerra alla stabilizzazione politica e istituzionale, 1945–1965.« V: *Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità ad oggi. Il Friuli Venezia Giulia*, ur. Roberto Finzi, Claudio Magris in Giovanni Miccoli. Torino: Einaudi, 2002.
 - Valdevit, Giampaolo. *La questione di Trieste 1941–1954. Politica internazionale e contesto locale*. Milano: Angeli, 1986.
 - Valdevit, Giampaolo. *Trieste. Storia di una periferia insicura*. Milano: Bruno Mondadori, 2004.
 - Vidali, Vittorio. *Comandante Carlos*. Roma: Editori Riuniti, 1984.
 - Vidali, Vittorio. *Dal Messico a Murmansk*. Milano: Vangelista, 1975.
 - Vidali, Vittorio. *Giornale di bordo*. Milano: Vangelista, 1977.

- Vidali, Vittorio. *Ritorno alla città senza pace. Il 1948 a Trieste*. Milano: Vangelista, 1982.
- Volodarsky, Boris. *El caso Orlov. Los servicios secretos soviéticos en la Guerra civil de España*. Barcelona: Critica, 2013.
- Zanatoni, Marzio. *Albe Steiner. Cambiare il libro per cambiare il mondo. Dalla Repubblica dell'Ossola alle edizioni Feltrinelli*. Milano: Unicopli, 2013.
- Zubok, Vladislav in Constantine Pleshakov. *Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.
- Zuccari, Maurizio. »Il PCI e la «scomunica» del '48. Una questione di principio.« V: *Dagli archivi di Mosca. L'URSS, il Cominform e il PCI (1943–1951)*, ur. Francesca Gori in Silvio Pons. Roma: Carocci, 1998.
- Zuccari, Maurizio. *Il dito sulla piaga. Togliatti e il PCI nella rottura fra Stalin e Tito, 1944–1957*. Milano: Mursia, 2011.

Patrick Karlsen

ULTIMA BATTAGLIA IN NOME DI STALIN.
IL COMUNISMO ADRIATICO E LA LOTTA DEL COMINFORM CONTRO TITO
(1947–1954)

RIASSUNTO

Il saggio ha l'obiettivo di inquadrare la politica del "comunismo adriatico" dalla fine della Seconda guerra mondiale fino alla vigilia dello scisma fra Stalin e Tito nel 1948, con la conseguente spaccatura nelle relazioni fra Jugoslavia e Unione Sovietica e l'espulsione della Jugoslavia dal campo dei Paesi socialisti. Al centro dell'analisi, è stata posta la figura di Vittorio Vidali, dirigente italiano (nativo di Muggia, vicino a Trieste) del movimento comunista e rivoluzionario di professione, con una lunga e articolata militanza nei servizi di informazione sovietici in diversi teatri dell'Europa e dell'America.

La scelta di concentrare l'attenzione su Vidali trova motivazione nel ruolo decisivo da lui svolto nel "comunismo adriatico" nelle fasi immediatamente precedenti la spaccatura Tito-Stalin e poi durante gli anni della lotta organizzata dal Cominform contro il partito e il regime jugoslavi dopo il 1948.

Il saggio dedica un'ampia trattazione e cerca, con l'ausilio di una documentazione largamente inedita, di fare chiarezza sulle circostanze che hanno condotto al ritorno di Vidali dal Messico a Trieste nel 1947, sottolineando la convergenza di interessi che ha fatto da sfondo alla decisione assunta in tal senso dal movimento comunista internazionale. Per comprendere al meglio tale decisione, è stato necessario soffermarsi in primo luogo sulle posizioni assunte da Vidali in merito alla "questione di Trieste", ovvero la contesa confinaria sorta fra Italia e Jugoslavia all'indomani della guerra in merito alla destinazione territoriale della città. Infatti, sin dalla fine del 1945 Vidali prese a maturare una posizione di distanza e infine di decisa condanna della politica della dirigenza jugoslava volta all'annessione di Trieste e alla sua trasformazione in VII Repubblica all'interno della Federazione di Belgrado. Tali posizioni furono espresse da Vidali in forma privata e confidenziale a dirigenti di partito con i quali egli intratteneva rapporti di amicizia: una corrispondenza intercettata dall'FBI e quindi nota alle autorità americane, che da quel momento giudicarono di buon grado l'arrivo nella Trieste occupata dal GMA (Governo militare alleato) di un dirigente comunista contrario alla linea annessionista, portata avanti dal Partito comunista sloveno di concerto con quello jugoslavo. L'intransigenza con cui i dirigenti sloveni perseguivano l'obiettivo dell'annessione aveva causato da tempo forti tensioni all'interno del movimento comunista locale: erano soprattutto larghi settori della sua componente italiana a manifestare un disagio crescente nei confronti di quell'obiettivo, tanto da far apparire concreto il rischio di una scissione su base nazionale al segretario del PCI Palmiro Togliatti. Quest'ultimo dunque vide in Vidali, dotato di grande carisma e circondato ancora della leggenda del "comandante Carlos" della guerra di Spagna, l'elemento ideale per dare ai militanti italiani del partito comunista di Trieste un punto di riferimento e una guida capace di arginare il loro scontento e sventare così il rischio di una scissione. Una finalità che, limitatamente all'abbassamento delle tensioni interne al movimento, era condivisa dagli stessi dirigenti jugoslavi, i quali, messi di fronte all'avallo sovietico e incoraggiati dal parere favorevole di un loro importante diri-

gente – Ivan Regent, amico di Vidali sin dai tempi della giovinezza –, si risolsero ad accettare la messa in porto dell'operazione. In effetti, anche l'Unione Sovietica era alla ricerca di un uomo da inviare a Trieste per incarnare la politica di conciliazione e compromesso con le potenze occidentali, imboccata da Stalin sin dal maggio 1945 e sfociata due anni più tardi nella sottoscrizione del Trattato di pace con l'Italia, che istituiva il Territorio libero di Trieste e rimuoveva dunque l'annessione della città alla Jugoslavia dall'orizzonte delle possibilità.

Tuttavia, le linee programmatiche attorno alle quali Vidali cominciò a definire la sua proposta politica una volta giunto a Trieste, finirono per cozzare con gli ambiziosi disegni egemonici coltivati dalla dirigenza jugoslava. Questi ultimi, volti a estendere il *patronage* di Belgrado sui movimenti comunisti dei Paesi confinanti e a trasformare la Jugoslavia nella potenza di riferimento dell'area danubiano-balcanica, acquistarono nuovo vigore man mano che il quadro internazionale dominato dalla Guerra fredda andava radicalizzandosi. Si tratta fondamentalmente dei motivi alla base prima dell'attacco del Partito comunista jugoslavo al PCI, consumato alla riunione fondativa del Cominform nel 1947, e poi della imprevista rottura tra Stalin e Tito dell'anno dopo. Nello spazio tra questi due eventi, la parabola politica di Vidali subì un completo ribaltamento di fortuna: dall'essere addittato come «nazionalista italiano» ed emarginato dal gruppo dirigente sloveno del PC del Territorio libero di Trieste, a suo potente e indiscusso leader fino alla fine degli anni Cinquanta. Di questo capitolo della sua avventura esistenziale, il saggio si sofferma sul ruolo direttivo da lui avuto nella lotta – armata, di intelligence e di propaganda – ingaggiata dalle strutture del Cominform contro il regime jugoslavo dal 1948 al 1955, nel tentativo di illuminarne i risvolti non solo politici e militari, ma anche psicologici e umani.